

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ІВАНУНЬ Віра Богданівна

Зміст та особливості соціальної допомоги обдарованим студентам задля реалізації ними творчого потенціалу/Content and features of social assistance for gifted students in order to realize their creative potential

спеціальність 232 – Соціальне забезпечення
освітньо-професійна програма – Соціальне забезпечення

Випускна кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
СЗм-21
В.Б. Іванунь (Вовчук)

Науковий керівник:
д.пс.н., професор С.К. Шандрук

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту

«___» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри
_____ А.В. Фурман

ТЕРНОПІЛЬ-2019

АНОТАЦІЯ

Іванунь (Вовчук) В.Б. Зміст та особливості соціальної допомоги обдарованим студентам задля реалізації ними творчого потенціалу. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 232 Соціальне забезпечення. Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2019.

У роботі здійснено обґрунтування засад та визначено тенденції соціальної допомоги обдарованій студентській молоді на основі теоретичного, ретроспективного та порівняльного аналізу сучасних моделей обдарованості. Зокрема, досліджено теоретико-методологічні засади та виявлено особливості соціальної допомоги обдарованій молоді в закладах освіти, а також показано практику надання соціальної допомоги обдарованим студентам та намічено шляхи її покращення.

ANNOTATION

Ivanun (Vovchuk) V.B. Content and features of social assistance for gifted students in order to realize their creative potential. Manuscript.

Research on obtaining an educational degree «master» in specialty 232 Social welfare. Ternopil National Economic University, Ternopil, 2019.

In the work it is made to substantiate the basis and determine tendencies of social assistance to gifted student youth on the basis of theoretical, retrospective and comparative analysis of modern models of giftedness. In particular, the theoretical and methodological foundations and features of social assistance to gifted youth in educational institutions are investigated, as well as the practice of providing social assistance to gifted students and ways to improve it.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ	
З ОБДАРОВАНИМИ СТУДЕНТАМИ	7
1.1. Обдарована молода людина як об’єкт соціального і навчально-виховного впливу	7
1.2. Специфіка роботи з обдарованими дітьми і молоддю під час навчання та у позанавчальний період	16
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2	
ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ	
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ	21
2.1. Сучасні соціальні технології, які сприяють розвитку обдарованих дітей і молоді	21
2.2. Роль фасилітативного супроводу в роботі з обдарованими дітьми і молоддю	27
2.3. Зарубіжний досвід виявлення і подальшого соціального супроводу обдарованих дітей і молоді	32
Висновки до розділу 2	40
РОЗДІЛ 3	
ПРАКТИКА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ	
ОБДАРОВАНИМ СТУДЕНТАМ	41
3.1. Інноваційна концепція соціальної допомоги обдарованим студентам	41
2.3. Результати практичного вивчення та рекомендації щодо покращення соціальної допомоги студентам	48
Висновки до розділу 3	53
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним з найважливіших ресурсів суспільства є творчий потенціал, представлений соціалізованими соціально-рольовими групами, які знайшли своє місце у житті, повною мірою реалізували власні творчі та креативні здібності й професійні можливості. Саме вони є головним рушієм прогресу у всіх сферах діяльності суспільства і держави. Здатність до збереження і примноження інтелектуального і творчого потенціалу є визначальним чинником розвитку суспільства, яке існує в умовах глобалізації та інформатизації XXI століття. Тому одним із пріоритетних напрямів державної політики в Україні має бути постійна соціальна підтримка обдарованої молоді та теоретико-методологічна розробка проблеми у соціальній науці. Досвід та успіхи найбільш розвинених країн світу у галузі науки, виробництва, розвитку нових технологій, культури та освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови системи навчання з метою створення умов для обдарованої молоді вільно проявляти свої особливості, розвиватися відповідно своїм нахилам.

Економічні та соціальні перетворення в нашій державі зумовили необхідність реформування всіх ланок системи освіти. Перед сучасними ЗВО постало завдання максимального розкриття і розвитку потенціалу кожної особистості, формування людини як суб'єкта соціального та професійного життя, підготовки її до самовдосконалення, самовизначення та самореалізації. Університет має забезпечувати всебічний розвиток індивідуальності людини як особистості та найвищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарованості і талантів, що й зумовлює вивчення проблеми соціальної допомоги обдарованим студентам.

Стан наукової розробки теми. На основі аналізу фахової літератури виявлено, що дослідженню проблеми обдарованості приділяється належна увага, зокрема таким її аспектам, як проблема індивідуальних відмінностей

(Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін.); визначення підходів до розуміння психологічних основ та структури обдарованості (у західній науці – Дж. Гілфорд, В. Сієрвальд, К. Перлет, Б.Ф. Скіннер, К. Тейлор, П. Торранс, К.А. Хеллер; у вітчизняній – Н.С. Лейтес, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, Б.Д. Шадріков та інші); психологічні концепції інтелекту і творчості (Г.Ю. Айзенк, Дж. Гілфорд, Р. Стернберг, К. Хеллер, М.Л. Смульсон, Д.В. Ушаков та інші); розвиток інтелектуального і творчого потенціалу особистості (Д.Б. Богоявленська, В.Н. Дружинін, Н.В. Кічук, О.І. Кульчицька, С.Д. Максименко, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко, М.М. Поташник, С.О. Сисоєва та інші); виділення сфер та видів обдарованості (С.У. Гончаренко, Г.В. Бурменська, Ю.З. Гільбух, М.М. Гнатко, В.М. Слуцький та інші); розвиток обдарованості на різних вікових етапах (А.В. Брушлінський, В.В. Давидов, Б.Д. Ельконін, О.І. Кульчицька, Н.С. Лейтес, В.Ф. Паламарчук та ін.); виявлення і розвиток обдарованості учнів (Ю.З. Гільбух, В.А. Крутецький, О.І. Кульчицька, Б.М. Теплов та ін.) [1-62].

Теоретичну основу нашого дослідження становлять наукові положення і висновки теорій та концепцій із таких проблем: гуманізації освіти (А.М. Алексюк, І.А. Зязюн, С.У. Гончаренко, В.В. Краєвський, Ю.І. Мальований, Н.Г. Ничкало, М.Г. Стельмахович та ін.); психологічної теорії творчої особистості та її розвитку (Г.О. Балл, І.Д. Бех, Д.Б. Богоявленська, Т.В. Галкіна, В.О. Моляко, В.В. Рибалка, В.А. Семиченко та ін.); психологічних концепцій здібностей (Б.Г. Ананьєв, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін.); психолого-педагогічній теорії особистості та її розвитку у процесі діяльності (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Н.Ф. Тализіна, Б.М. Теплов та ін.); особистісного та професійно-педагогічного розвитку (Г.О. Балл, В.І. Бондар, О.А. Дубасенюк, В.О. Моляко, О.М. Пехота, І.П. Підласий, В.А. Семиченко, Л.О. Хомич та ін.); психологічних основ та структури обдарованості (Дж. Гілфорд, Ж. Піаже, В. Сієрвальд, К. Перлет, Б.Ф. Скіннер, К. Тейлор, К.А. Хеллер, Г.С. Холл, Р. Уайт, Л.О. Венгер, Н.С. Лейтес, О.М. Матюшкін, В.О. Моляко,

А.В. Петровський, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, Т.І. Сущенко, Г.Д. Чистякова, М.П. Щербо та інші); виділення сфер та видів обдарованості (Г.В. Бурменська, Ю.З. Гільбух, М.М. Гнатко, О.Н. Дем'янчук, В.М. Слуцький, В.І. Степанов та інші); питань виявлення і розвитку обдарованості молоді (І.С. Аверина, Г.Ю. Айзенк, Ю.К. Бабанський, В.Д. Горський, В.А. Крутецький, О.І. Кульчицька, Н.А. Садовська, Б.М. Теплов, Є.І. Щєбланова та ін.).

Мета дослідження: обґрунтувати засади та визначити тенденції соціальної допомоги обдарованій студентській молоді на основі теоретичного, ретроспективного та порівняльного аналізу сучасних моделей обдарованості.

Об'єкт дослідження: соціальна допомога для всебічного розвитку особистості обдарованої молоді людини у процесі навчання у ЗВО.

Предмет дослідження: теоретико-методологічні та організаційно-методичні засади соціальної допомоги обдарованим студентам у ЗВО.

Завдання дослідження:

- 1) дослідити теоретико-методологічні засади соціальної допомоги обдарованим;
- 2) виявити особливості соціальної допомоги обдарованій молоді в закладах освіти;
- 3) показати практику надання соціальної допомоги обдарованим студентам та намітити шляхи її покращення.

На різних етапах дослідної роботи з метою розв'язання поставлених завдань були використані такі **методи дослідження:** *теоретичні* – аналіз філософської, соціально-психологічної, освітянської літератури, нормативних документів з проблеми дослідження; моделювання та системний аналіз; *емпіричні* – спостереження, опитування, аналіз результатів діяльності, обробка експериментальних даних з метою визначення розвитку і сформованості особистісних якостей обдарованих студентів; *прогностичні* (моделювання, метод незалежних експертних оцінок) з метою впровадження й апробації навчально-методичних матеріалів.

Наукова новизна роботи: здійснено всебічне вивчення українського та зарубіжного досвіду соціальної підтримки студентської молоді, а також особливостей і труднощів персональної пристосованості обдарованих студентів до навчання у ЗВО. **Практичне значення одержаних результатів:** емпірично проведено і практично проаналізовано зміст та особливості соціальної допомоги обдарованим студентам для реалізації ними творчого потенціалу під час навчання у закладі вищої освіти, апробована інноваційна концепція соціального захисту студентської молоді та подані рекомендації щодо покращення цього напрямку.

Структура дослідження. Магістерська робота складається із вступу, висновків, трьох розділів та списку використаної літератури. Загальний обсяг дослідження – 64 сторінки, основний текст викладено на 56 сторінках. За результатами дослідження в 2019 році опубліковано двоє тез у електронному збірнику – додатку до журналу «Психологія і суспільство».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ СТУДЕНТАМИ

1.1. Обдарована молода людина як об'єкт соціального і навчально-виховного впливу

В Україні прийнято низку законів і програм, які спрямовані на створення загальнодержавної мережі навчальних закладів для обдарованої молоді. Цими документами визначено такі стратегічні завдання: формування цілісної загальнодержавної системи виявлення і підтримки обдарованої молоді; розвиток та реалізація її здібностей; стимулювання творчої роботи учнів, студентів, учителів та викладачів вищих навчальних закладів; активізація навчально-пізнавальної діяльності молоді; формування резерву для вступу у вищі заклади освіти, магістратуру та аспірантуру; підготовка наукових, педагогічних та науково-технічних кадрів. У зв'язку з цим актуалізуються проблеми, пов'язані з підготовкою фахівця, оскільки саме йому відводиться провідна роль у реалізації окреслених перетворень. Провідним напрямом державної освітньої політики визнається підготовка освічених працівників, створення умов для формування освіченої, творчої особистості, реалізації та самореалізації природних задатків і можливостей в освітньому і виховному процесі.

Однак у процесі навчання у ЗВО виникає ряд суперечностей, найбільш суттєвими з яких можна назвати такі:

- невідповідність між соціальною потребою в інтелектуальній еліті та реальним станом професійної підготовки випускників ЗВО;

- між потребою обдарованих кадрах і недостатньою розробленістю навчально-методичного забезпечення їх підготовки;
- між потребами обдарованого студента і недостатньому професійному рівні підготовки фахівців до роботи з талановитими дітьми;
- між необхідністю виховання нової генерації викладачів, здатних виявляти і розвивати здібності та обдарування і відсутністю концептуальних та методичних засад їх підготовки до роботи із обдарованими студентами.

Природні задатки особистості до виконання певного виду діяльності постають як потенційні можливості особистості, що набувають свого розвитку і реалізуються у дійсність за певних умов. Обдарованість розглядається як вищий рівень розвитку здібностей, який супроводжується високими досягненнями у певній сфері діяльності. Таким чином, здібності й обдарованість є феноменами одного порядку в тому розумінні, що вони переходять від нижчого рівня до вищого на основі розвитку здібностей і підпорядковуються законам розвитку здібностей, тобто мають здатність до постійного розвитку і вдосконалення. Розвиток задатків і здібностей викликає до життя, стимулює розвиток здібностей нового рівня, що дозволяє особистості продовжувати свій розвиток до безмежного рівня. Обдарованість розглядається як системна якість психіки особистості, здатна розвиватися впродовж життя, і яка визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одному чи кількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

Процес навчання обдарованих студентів в університетах ґрунтується на розумінні обдарованості як індивідуальної потенційної своєрідності спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) та особистісних (позитивна Я-концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) *передумов* для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно „середній”, завдяки яким вона може досягати значних успіхів у певній галузі діяльності.

Підтримка і розвиток обдарованої особистості є одним із провідних завдань ЗВО. Розвиток обдарованості майбутнього спеціаліста потребує

створення цілісної, самокерованої системи, яка передбачає виявлення та підтримку обдарованої молоді; розвиток та реалізацію її здібностей; стимулювання творчої роботи студентів та викладачів; активізацію навчально-пізнавальної діяльності молоді; формування резерву для вступу у ЗВО, магістратуру та аспірантуру, підготовку наукових та педагогічних кадрів. Ця система повинна охоплювати заклади освіти різних рівнів акредитації: середня загальноосвітня школа, ліцей, коледж, ЗВО, заклади післядипломної освіти. Цьому процесу сприяють побудова цілісної багатофакторної моделі обдарованого майбутнього спеціаліста, а також розробка та впровадження різних технологій навчання, заснованих на стратегіях поглиблення, прискорення, збагачення, проблемності змісту освіти, а також активізації, індивідуалізації та диференціації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Організація процесу соціальної роботи з обдарованими студентами передбачає перебудову навчально-пізнавального процесу в університетах (цілей, завдань, змісту, форм та методів) і спрямування його на самоактуалізацію особистості студента, вмотивоване оволодіння знаннями, вміннями, навичками щодо педагогічної діяльності, розвиток та саморозвиток особистісних та професійно значущих якостей студентів (педагогічних здібностей, креативності, професійної спрямованості, педагогічної майстерності тощо). Процес спрямовується на створення сприятливих умов для повноцінного прояву і розвитку здібностей та обдарувань студентів відповідно до їх схильностей, мети професійного становлення, визначення власної траєкторії професійного зростання та набуття високого рівня професіоналізму. Це дозволяє забезпечувати ефективність навчально-пізнавальної, наукової і практичної роботи студентів, спрямованої на реалізацію їх здібностей та обдарувань як у навчальній, так і позанавчальній діяльності.

На основі моделі обдарованості та концепції діяльності ЗВО з обдарованою молоддю сприяють не тільки формуванню знань, умінь і навичок майбутніх фахівців, але й розвитку їх обдарувань, творчого мислення, інтелектуалізації особистості, спонукає до творчої самостійної пошукової

діяльності. Така побудова навчального та виховного процесу передбачає досягнення найвищого розвивального ефекту, спрямованого на становлення особистості майбутнього фахівця та реалізацію його творчого потенціалу.

З позицій філософської методології людина постає як цілісна єдність природного і суспільного, об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього і духовного, в якій усі визначені сторони взаємодії виступають як необхідні моменти. Зважаючи на це, і процес формування особистості має відбуватися цілісно. Саме тому методологічного значення у нашому дослідженні набули такі положення, як єдність історичного та індивідуального (особистісного) розвитку, загального і особливого, природного та соціального. Важливе місце у контексті дослідження посіли філософські категорії можливості й дійсності, оскільки природні задатки особистості до виконання певного виду діяльності постають як потенційні можливості особистості, що набувають свого розвитку і реалізуються у дійсність за певних умов.

На рівні загальнонаукової методології вивчення феномена обдарованості використано системний підхід, який передбачає необхідність комплексного дослідження проблеми. Зазначимо, що «обдарованість» належить до трансдисциплінарних понять, є багатозначним і не визначеним остаточно, а тому досліджувати його необхідно комплексно на різних наукових рівнях, зокрема, на фізіологічному, психологічному, генетичному, педагогічному тощо.

Серед найбільш розповсюджених і загальноприйнятих теоретичних підходів виділимо такі: *трансцендентальний* (Я. Коменський), який пояснює походження обдарованості даром Божим; *соціогенний* (К. Гельвецій, Д. Дідро, Дж. Локк, В.П. Ефроїмсон та інші), прихильники якого наполягають на виключному значенні оточуючого середовища, соціуму, у формуванні видатних здібностей; *спадково-еволюційний (біогенний)* (Ф. Гальтон, Г. Айзенк та інші), сутність якого полягає у прямому наслідуванні дітьми виданих здібностей від своїх талановитих предків; *психо-генетичний* (Ч. Ломброзо, В.П. Ефроїмсон та інші), що пов'язує прояви талановитості з глибинними захворюваннями психіки обдарованої особистості; *фізіологічний* (І.П. Павлов, І.М. Сеченов та

інші), у межах якого причини обдарованості пояснюються специфікою будови та функціонування центральної нервової системи, зокрема функціональною спеціалізацією півкуль головного мозку; *теорія здібностей* (Б.Г. Ананьєв, Г. Гарднер, Г.С. Костюк, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін.), згідно з якою існують анатомо-фізіологічні й функціональні особливості людини (задатки), що створюють певні передумови для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, які відрізняють одну людину від іншої (здібностей), розвиток і вдосконалення яких відбувається у процесі цілеспрямованої діяльності (див. [5-14; 18-32; 37-61]).

Науковцями визначено три основні напрями наукових пошуків сучасних дослідників, а саме: *соціогенний* (обдарованість залежить від умов життя та системи виховання дітей у певному соціумі), *біогенний* (обдарованість зумовлена природними чинниками) та *аксіологічний* (обдарованість визначається ціннісними змістами індивідуальної свідомості) [6].

Здібності й обдарованість є феноменами одного порядку в розумінні переходу від нижчого рівня до вищого шляхом розвитку здібностей, тобто акцентується на можливості розвивати обдарованість. При цьому розвиток здібностей і обдарованості завжди пов'язаний з окремою діяльністю, яка є його основною умовою. Ученими проаналізовано підходи вітчизняних дослідників до розробки проблеми обдарованості, зокрема роботи Д.Б. Богоявленської, О.І. Кульчицької, Н.С. Лейтеса, О.М. Матюшкіна, В.О. Моляко, О.Л. Музики, О.О. Музики, Д.В. Ушакова та ін. Здійснений аналіз досліджень останніх років з проблеми обдарованості дає можливість стверджувати, що хоча спектр наук, які вивчають проблему обдарованості, досить широкий (загальна педагогіка та історія педагогіки, теорія і методика професійної освіти, соціальна педагогіка, педагогічна та вікова психологія, теорія і методика навчання окремих предметів тощо), у кількісному відношенні ці дослідження представлені одиничними працями.

На основі узагальнення підходів зарубіжних та вітчизняних вчених до розуміння сутності обдарованості, а також за допомогою методу контент-

аналізу сформульовано визначення поняття «*обдарованість*» як індивідуальної потенційної своєрідності спадкових (задатки), соціальних (відповідний освітній простір) та особистісних (позитивна Я-концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно «середній», завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

Зазначимо, що на різних етапах історичного розвитку зміст понять «здібності», «обдарованість», «талановитість», «геніальність» мав неоднакове змістове наповнення. Ці терміни, виникаючи у різні часи, у різних мовах мали неоднозначне тлумачення. У сучасній науковій термінології також спостерігається різночитання в їх розумінні [28; 55; 62]. На основі проведеного аналізу сучасного стану проблеми виділено смислові одиниці, які було простежено в історії розвитку педагогічної думки: передумови до виконання певного виду діяльності (можливості, задатки, здібності тощо), їх природа (божий дар, спадковість, діяльність мозку тощо), можливість розвитку, форми та методи цілеспрямованого впливу з метою реалізації тощо.

На основі історіографічного аналізу розвитку поглядів на природу обдарованості (основним критерієм було обрано рівень розробленості наукових знань з цієї проблеми), О. Є Антонова визначила такі періоди цього процесу та основні їх тенденції: «I – *період конфуціанства та античної філософії*, який характеризувався зародженням наукових поглядів на природу здібностей особистості, першими спробами пояснення цього феномена, першими рекомендаціями стосовно виховання обдарованої дитини; II – *період класичної педагогіки*, що знаменувався спробами осмислення природи генія, першими класифікаціями дитячого віку, науково обґрунтованими рекомендаціями щодо виховання обдарованої дитини; III – *період експериментальної психології та педагогіки* (з кінця XIX до 50-тих років XX століття), який відзначався активними науковими пошуками, експериментами, розробкою тестових методик, створенням перших моделей обдарованості; IV – *етап сучасних досліджень*, який характеризується різнобічністю наукових пошуків;

створенням багатофакторних концептуальних моделей обдарованості; розробкою цілісних психолого-педагогічних програм методичного супроводу обдарованої особистості» [6, с. 14].

Узагальнення досвіду Великої Британії, Німеччини, Франції, США, Японії дозволило виявити, що у теорії й практиці навчання обдарованих дітей використовують два основних підходи: *кількісний* (обсяг, темп, інтенсивність) та *якісний* (характер викладу навчального матеріалу) [55].

Основні *стратегії* навчання обдарованих дітей і молоді наступні. „*Стратегія прискорення*”, тобто збільшення темпу опанування навчального матеріалу та можливість для обдарованої дитини опанувати програму окремого класу (класів) екстерном; „*стратегія інтенсифікації*”, яка пов’язана із накопиченням обсягу засвоєного матеріалу. Стратегія інтенсифікації передбачає поділ на „горизонтальну” та „вертикальну”. „Горизонтальна” означає доповнення навчального плану новими курсами та предметами, а „вертикальна” – оволодіння вищим рівнем засвоєння матеріалу та орієнтацією на якісно новий рівень розвитку особистості. Найхарактернішою рисою такої інтенсифікації є поглиблене вивчення спеціалізованого блоку навчальних предметів.

«Стратегія навчання обдарованих дітей, що спрямована на якісні зміни у змісті освіти, базується на його модернізації згідно з цілями розвитку дитячої обдарованості. Найбільшу популярність отримала стратегія збагачення навчальних програм: розширення світогляду дитини та вибір нею найбільш привабливого виду навчальних занять відповідно до своїх схильностей; розвиток мислення та пізнавальних здібностей, що дає можливість учневі проводити власні дослідження; розвиток творчих здібностей учнів та їх самовдосконалення шляхом раціонально спланованого навчального процесу і використання власного внутрішнього інтелектуального потенціалу» [6].

Вибір форми навчання, вихованні і соціальної допомоги обдарованому студенту залежить від можливостей колективу, його здатності й уміння налагодити навчання відповідно до результатів діагностичного обстеження

дітей, стимулювати їх когнітивні здібності, індивідуальні особливості кожної дитини.

«Наявні два основних підходи у поясненні природи обдарованості: 1) обдарованість – інтегративна (загальна) якість особистості (тобто, якщо людина обдарована, то вона здатна досягнути видатних успіхів у багатьох видах діяльності); 2) обдарованості загальної не існує, вона завжди прив'язана до конкретного виду діяльності, і кожна людина може бути визнана обдарованою у певному виді діяльності, необхідно лише знайти цю сферу і допомогти людині (дитині) реалізуватися» [6, с. 14].

У процесі аналізу стану дослідженості проблеми обдарованості у західній психолого-педагогічній літературі виявлено деякі тенденції, зокрема зростання інтересу до природи обдарованості, методик її ідентифікації та подальшого розвитку; домінування інтегративного підходу у дослідженні феномену обдарованості; активізація наукових пошуків у визначеній сфері, що реалізувалася у створенні багатофакторних моделей обдарованості, проведенні численних експериментів, розробці науково обґрунтованого методичного супроводу обдарованої особистості; поєднання у структурі обдарованості власне чинників обдарованості (загальних та інтелектуальних здібностей, креативності), особистісних характеристик (мотивації досягнень, наполегливості, готовності до застосування зусиль, здатності до подолання стресу, стратегій роботи і навчання), чинників оточення (заохочення у родині, освітнього рівня батьків, мікроклімату у школі, важливих подій у житті, досвіду досягнень і невдач тощо).

Отже, в останнє десятиріччя активізувався інтерес до проблеми дослідження, що підтверджується кількістю наукових розвідок вітчизняних учених. Дослідниками звертається значна увага на вдосконалення поняттєвого апарату проблеми, зокрема уточнюються такі поняття як «здібності», «обдарованість», «талановитість» тощо. Серед сучасних концепцій обдарованості найбільш визнаною є *модель*, яка складається з трьох основних компонентів: загальних та спеціальних здібностей особистості, рівень розвитку

яких сягає вище за середній; креативності особистості; мотивації (спрямованості) особистості до певного виду діяльності

Науковцями проаналізовано досвід роботи університетів з обдарованими студентами. Виявлено, що в Україні накопичено значний науково-методичний потенціал щодо навчання, виховання обдарованих студентів, який реалізується як у цілеспрямованій роботі кафедр освітнього закладу, так і в діяльності окремих викладачів. Проте не завжди така робота координується керівництвом ЗВО з соціального аспекту (див. [1; 6; 16; 22; 46: 61]).

Традиційно провідним напрямом діяльності обдарованих студентів залишається залучення їх викладачами до науково-дослідної роботи у наукових гуртках та проблемних групах, участі в конкурсах наукових робіт та олімпіадах із спеціальності, а також у студентських наукових конференціях. Серед стратегій навчання обдарованих студентів частіше використовуються збагачення змісту навчального матеріалу, поглиблене вивчення предмету, диференціація та індивідуалізація навчання. Визнаючи ефективність проблемності у навчанні, більшість викладачів частіше застосовують інформаційно-ознайомлювальні методи. Організація соціальної допомоги обдарованим студентам головно передбачає підготовку для студентів диференційованих завдань різного рівня за умови традиційного їх поділу на академічні групи. Лише в деяких вищих навчальних закладах реалізується навчання обдарованих студентів за індивідуальними програмами та поділ їх на спеціальні групи за рівнем здібностей. Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності обдарованих студентів відрізняються різноманітністю і, як правило, мають професійну спрямованість. Проведені численні дослідження засвідчили, що цілеспрямоване навчання обдарованих студентів у більшості університетів здійснюється за власної ініціативи викладачів і студентів, оскільки адміністрацією не приділяється необхідної уваги цьому напрямку роботи.

1.2. Специфіка роботи з обдарованими дітьми і молоддю під час навчання та у позанавчальний період

Одне з головних завдань сучасної української освітньої політики – забезпечення новітньої якості освіти на основі збереження фундаментальності та відповідності актуальним і перспективним потребам особистості, суспільства і держави. У зв'язку з цим повинна бути вибудована розгалужена система пошуку і підтримки талановитих дітей і молоді, а також їх супроводу протягом всього періоду становлення особистості.

«Нині система виявлення і розвитку обдарованих формується як сукупність програм і заходів, що забезпечують розкриття і реалізацію здібностей всіх наступників з метою досягнення ними видатних результатів в обраній сфері творчої діяльності. Метою соціальної роботи є створення умов для виявлення, підтримки та розвитку обдарованих, їх самореалізації відповідно до здібностей; супровід системи роботи з обдарованими в позанавчальний час. Завданням є виявлення обдарованих, талановитих і здібних дітей і молоді, створення умов для розвитку творчого потенціалу їх особистості; складання банку даних обдарованих з високим рівнем розвитку спеціальних здібностей і мотивації; створення умов, що сприяють оптимальному розвитку обдарованих зі спеціальними здібностями; розробка науково-методичного забезпечення діагностики, навчання і розвитку обдарованих; соціально-психологічний супровід обдарованих з високим рівнем розвитку спеціальних здібностей і мотивації. Цільові індикатори та показники наступні: забезпеченість населення послугами якісної освіти і поза навчальної діяльності обдарованих дітей і молоді; питома вага чисельності учнів і студентів освітніх закладів, яким надано можливість здобувати також і додаткову освіту з відповідно до основних сучасних вимог; охоплення обдарованих у віці 5-25 років програмами додаткової освіти і виховання; закріплення тісного соціального партнерства з освітніми установами» [6, с. 13].

«Основні напрямки програм соціального супроводу обдарованих наступні.

1. Нормативно-правовий напрямок: реалізація державної, регіональної політики в сфері додаткової освіти та загальнонаціональної системи виявлення та розвитку молодих талантів; формування нормативно-правової бази роботи з обдарованими в установі освіти; контроль і аналіз діяльності; дотримання прав молодшої людини; соціальна підтримка обдарованих.

2. Діагностичний напрямок: діагностика видатних здібностей і обдарованості; формування пакету діагностичних методик; створення банку даних «Обдарована молодь».

3. Науково-методичний напрямок: впровадження в освітній процес технологій здоров'язбереження, інформаційно-комунікаційних технологій, індивідуального та диференційованого навчання, спрямованих на задоволення освітніх потреб обдарованих з урахуванням їх схильностей, інтересів, навчально-пізнавальних можливостей; інформаційна та науково-методична допомога педагогам та батькам обдарованих дітей і молоді; створення умов для відпрацювання і застосування нових освітянсько-педагогічних технологій в роботі з обдарованими; здійснення апробації наукових, психолого-педагогічних розробок в освітньому процесі установи та позанавчальний час; впровадження освітніх і розвиваючих програм в роботу з обдарованими; розробка та впровадження методичних матеріалів для роботи педагогів і соцпрацівників з обдарованими.

4. Психолого-педагогічне спрямування: діагностико-прогностична і психологічна діяльність із супроводу освіти і розвитку обдарованих; психолого-педагогічна освіта і соціально-педагогічний супровід батьків обдарованих дітей і молоді.

5. Мотиваційний напрямок: створення умов, що сприяють оптимальному розвитку обдарованих зі спеціальними здібностями.

6. Кадровий напрямок: підвищення рівня освіти та кваліфікації педагогів, викладачів і соцпрацівників» [6, с. 18].

Реалізація змісту програми роботи з обдарованими наступниками розраховується мінімум на 5 років.

1 етап: пошуково-аналітичний. Мета: визначення проблем, можливостей і перспективи роботи з обдарованими.

Завдання: вивчення та аналіз наукових підходів до проблеми обдарованості (психологія, педагогіка, девіантологія, спеціальна педагогіка і психологія та ін.); вивчення нормативно-правової документації (загальнодержавного, регіонального, місцевого рівнів); вивчення та аналіз готовності педагогів до роботи з обдарованими; аналіз матеріально-технічних, педагогічних умов і можливостей установ для реалізації програми.

2 етап: діагностичний. Мета: виявлення обдарованих молодих людей.

Завдання: комплексна психолого-педагогічна діагностика і виявлення обдарованих, талановитих з розвиненими спеціальними можливостями і підвищеною мотивацією до навчання; виявлення потенційної обдарованості і обдарованих з числа які не досягли з яких-небудь причин успіхів в навчанні, але що володіють яскравою пізнавальною активністю, неабиякими розумовими і спеціальними здібностями і обдаруваннями; створення накопичувального банку даних талановитої молоді; формування комплексу діагностичних методик для індивідуальної оцінки потенційних можливостей в різних видах діяльності; розробка індивідуальних освітніх маршрутів для обдарованих; вдосконалення системи виявлення обдарованих.

3 етап: впроваджувальний (практичний). Мета: реалізація програми роботи з обдарованими в освітньому закладі.

Завдання: організація навчання обдарованих за індивідуальними освітніми маршрутами; підвищення рівня освіти та кваліфікації педагогів і викладачів; організація системи психолого-педагогічної просвіти, консультування та соціально-педагогічного супроводу батьків; науково-методична розробка рекомендацій для педагогів і соціпрацівників.

4 етап: узагальнююче-аналітичний (контрольно-презентаційний). Мета: аналіз результативності роботи з обдарованими.

Завдання: вивчення та аналіз результатів навчання обдарованих за індивідуальними освітніми маршрутами; створення портфоліо обдарованих дітей і молоді; виявлення труднощів, оцінка якості та ефективності роботи педагогів і соцпрацівників; узагальнення та поширення досвіду роботи з обдарованими дітьми і молоддю.

Висновки до розділу 1

Визнаючи ефективність проблемності у навчанні, більшість фахівців найчастіше застосовують інформаційно-ознайомлювальні методи. Організація соціальної допомоги обдарованим студентам головно передбачає підготовку для студентів диференційованих завдань різного рівня за умови традиційного їх поділу на академічні групи. Лише в деяких вищих навчальних закладах реалізується навчання обдарованих студентів за індивідуальними програмами та поділ їх на спеціальні групи за рівнем здібностей.

Таким чином констатуємо, що освіта надає кожній людині можливість вільного вибору освітньої галузі, профілю програм, часу їх освоєння, включення в різноманітні види діяльності з урахуванням їх індивідуальних схильностей. Особистісно-діяльнісний характер освітнього процесу дозволяє вирішувати одну з основних завдань освіти – виявлення, розвиток і підтримку обдарованої молоді. Отже, розвиток обдарованості майбутнього спеціаліста потребує створення у ЗВО цілісної системи, яка передбачала б виявлення та підтримку обдарованої молоді; розвиток та реалізацію її здібностей; стимулювання творчої роботи студентів та викладачів; активізацію навчально-пізнавальної діяльності молоді; формування резерву для вступу у ЗВО, магістратуру та аспірантуру, підготовку наукових та педагогічних кадрів. Ця система повинна охоплювати заклади освіти різних рівнів акредитації: середня загальноосвітня школа, ліцей, училище, заклад вищої освіти, заклади

післядипломної освіти, в яких має бути організована цілеспрямована профорієнтаційна робота і підтримка обдарованих учнів і створені відповідні умови.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

2.1. Сучасні соціальні технології, які сприяють розвитку обдарованих дітей і молоді

Обдарована дитина (молода людина) – це дитина чи молода людина, котра має високий рівень розвитку здібностей, що дозволяє їй досягти особливих успіхів у певних областях і сферах діяльності. Згідно із соціологічними даними, обдаровані діти від загальної популяції становлять лише 20–30%. До «благополучних» з них відносять лише 5%, решта знаходяться в стані великого ризику соціальної ізоляції і відкидання з боку своїх ровесників. Обдарованість може органічно вписуватися в життєдіяльність дитини, а може породити безліч складних соціально-психологічних протиріч. На жаль, останній варіант більш поширений. Прояви – симптоматика даного ходу розвитку вельми різноманітна. Головна її особливість полягає в тому, що в своїй поведінці, навчанні, внутрішньому психологічному стані, обдарована дитина (молода людина) наближається до дезадаптованого стану. Обдаровані важко сприймаються оточуючими, і нормальний для них процес розвитку розглядається як аномальна непристосованість до життя в суспільстві [61].

Обдарованість, як вид девіації, – це поведінка, що відхиляється на базі гіперздатностей, гіперхисту. Одне з перших місць серед негативних чинників при цьому відводять впливу макросередовища. Випадки, коли обдарована дитина потрапляє в категорію «важкі діти» пов'язані, перш за все, з неправильним ставленням однокласників, вчителів та батьків. Нормальному розвитку та адаптації обдарованих дітей в суспільстві заважають також соціально-психологічні та особистісні труднощі. Соціально-психологічні

проблеми обдарованих дітей проявляються дуже часто в добре відомих формах дезадаптивної поведінки, таких як, наприклад, асоціальність і агресивність. Протест молоді проти ситуації, що до нього практики відносини однолітків і дорослих, незадоволеність відносинами, тривале пригнічення важливих потреб – в активності, демонстрації своїх можливостей, лідируванні і ін. – можуть приймати в поведінці форми демонстративної асоціальності, захисної агресії. Така молода людина поводиться зухвало, бурхливо і недоброзичливо реагує на дії і оцінки оточуючих, дозволяє собі ненормативні, навіть виражено асоціальні вчинки: псує речі, нецензурно лається, б'ється і т.д.

Досить часто в освітній практиці можна зустріти і протилежну соціально-психологічну реакцію обдарованої молоді на ситуацію придушення природних проявів і потреб: догляд в себе, у світ своїх фантазій і мрій, апатичність, млявість, незацікавленість в контактах. Депресивний поведінка може приймати і демонстративні риси. Одну з серйозних причин таких соціально-психологічних проявів становить тривала депривація (придушення, незадоволення) з боку найближчого соціального оточення, її важливих психологічних потреб. Інша причина соціально-психологічних проблем – це несформованість у дитячому віці засобів спілкування. Обдаровані частіше за інших стикаються з нею. Витоки її часто лежать в дошкільному минулому дітей, того особливого делікатного довкілля, яку створили для них люблячі батьки. Нарешті, про деякі особистісних проблемах, що виникають у обдарованих дітей і молоді. Обдарованість – це слово не з дитячого свідомості. Талановита дитина усвідомлює скоріше не свою обдарованість, а свою відмінність від інших. Характер особистісних проблем такої людини багато в чому визначається особливостями формування у неї самооцінки.

Особистісні труднощі обдарованих дітей і молоді ще більше ускладнюються у випадках формування у них неадекватно заниженої самооцінку і своїх можливостей, низького рівня домагань, критичності до себе, нездатність реалізувати свої потенційні можливості.

З огляду на все перераховане, виділимо найбільш часті особливості дезадаптації обдарованих – це:

труднощі в знаходженні близьких по духу друзів;

проблеми участі в іграх і розвагах;

проблеми конформності, тобто намагання підлаштуватися під інших, здаватися такими, як усі, відмова від своєї індивідуальності;

дуже ранній інтерес до проблем світобудови і долі;

дисинхромія розвитку як причина втрати мотивації до навчання.

Обдарованість трактують по різному, як: сукупність здібностей, внутрішніх задатків і передумов, тобто як дар (Б. Ананьєв, В. Крутецький, Н. Лейтес, Б. Теплов, В. Шадріков); розумовий потенціал або інтелект, цілісну характеристику пізнавальних можливостей і здібностей до навчання (А. Біне, В. Штерн, Г. Айзенк, П. Векслер, Дж. Гілфорд); явище, що розвивається протягом життя завдяки зовнішнім факторам: навчання, виховання і довкілля (Е. Григоренко, Ф. Монкс, Р. Стренберг); поєднання двох позицій, які представляють обдарованість; сукупність біологічно і соціально успадкованих вроджених властивостей дитини, які дають можливість без спеціального розвитку і тренування досягати високих результатів, в порівнянні з іншими дітьми цієї ж соціальної групи (А. Буров, В. Дружинін) [29; 50; 51].

У світовій педагогіці і психології популярною є концепція, розроблена американським психологом Дж. Рензуллі [62], згідно з якою обдарованість – це комплекс з трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, що перевищують середній рівень; креативності; наполегливості (або мотивації, орієнтованої на завдання). У цій моделі дослідник враховує знання на основі досвіду (ерудиції) і сприятливе навколишнє середовище (довкілля), пропонуючи замінити термін «обдарованість» терміном «потенціал». Німецькі вчені Ф. Монкс, І. Іпербург [29] розширили модель фактором довкілля. В їх багатофакторної моделі обдарованості присутні так само сім'я, навчальний заклад і однолітки. Автори припускають, що тому випадку, якщо шість чинників справляють позитивний

вплив, то можливий розвиток обдарованості і її прояв у формі високих досягнень.

Ми вважаємо, що обдарованість – це комплексне індивідуально-психологічне явище соціального контексту, що містить елементи спадковості, певну сукупність задатків і різних видів здібностей, властивостей темпераменту, що виявляються через інтеріоризацію під впливом зовнішніх факторів (навчання, виховання, супроводу) в творчому підході до вирішення більшості задач, особливим видом мотивації, активною життєвою позицією, що розвиваються і проявляються протягом усього життя. Один і той же вид обдарованості може мати неповторний, унікальний прояв в особистості, оскільки певні компоненти обдарованості у різних особистостей можуть бути виражені в різному ступені. Також нам близька думка С. Рубінштейна [43], згідно з якою специфічний профіль обдарованості кожної людини є виразом індивідуального шляху розвитку. Отже, обдарованість однієї людини відрізняється від обдарованості іншого так само, як розрізняються їх життя і, як можна припустити, їх комунікація.

Досягнення людини в сфері взаємин з іншими людьми частіше відображаються в понятті «комунікативна компетентність», або «компетентність в спілкуванні». Відомо, що в ході обміну думками, знаннями, почуттями, емоціями, схемами поведінки кожен зі співрозмовників не втрачає, а навпаки – збагачується ідеями іншого. Як відзначають деякі автори, процес взаємодії не завжди проходить вдало і, в основному, через невміння людей спілкуватися між собою (Г. Данченко, М. Заброцький, Ю. Ємельянов, С. Максименко, Г. Никифоров, Л. Петровська, С. Петрушин, Е. Сидоренко та ін.). Це невміння зумовлене недостатньою комунікативною компетентністю, яка природним шляхом поліпшується повільно, а в звичайних умовах життя у більшості людей не досягає високого рівня розвитку. Втім, проводячи певні цілеспрямовані дії, на думку Є. Бондарчук, А. Брюховецької, Д. Годлевської, М. Заброцького, В. Киричука, С. Максименка, Г. Никифорова, можна сформувати, а потім і підвищити рівень комунікативної компетентності і ефективність

спілкування обдарованої особистості. Ці погляди є основою для сучасних технологій соціального та психолого-педагогічного супроводу нестандартних учнів і студентів.

Сьогодні існує величезна кількість різноманітних технологій по роботі з учнями загальноосвітніх та студентами ЗВО. Створена Г. Селевком «Енциклопедія освітніх технологій» [44] описує приблизно 500 технологій навчання, виховних та соціально-виховних. Також окремою главою представлені педагогічні технології, із застосуванням сучасних інформаційних засобів. На думку автора, освітня технологія – це сукупність трьох основних взаємопов'язаних компонентів: наукового, формально-описового і процесуально-дієвого.

Для роботи з обдарованими учнями також використовуються різні перевірені соціальні і педагогічні прийоми і технології. В американських школах широко застосовуються чотири концептуальні моделі [62], умовно названі: «Вільний клас», «Структура інтелекту» Дж. Гілфорда, «Три види збагачення навчальної програми» Дж. Рензулі й «Таксономія цілей навчання» Б. Блума. Ці моделі широко застосовані в зв'язку з тим, що надають принципи і підстави індивідуалізувати програми процесу викладання для обдарованих і талановитих дітей і молоді. Використовуючи певні нормативи розвитку дитини і завдяки параметрам концептуальних моделей викладачі, вчителі змогли так побудувати програми, що стали уважніше ставитися до обдарованій дитині чи молодій людині більш реалістично підходити до оцінки свого загального розвитку.

У сучасних навчальних закладах стали часто використовувати технологію компетентнісно зорієнтованого навчання. Метод проектів або проектна діяльність допомагають вчителю мотивувати обдарованих на поглиблення власних знань, з'ясування своїх ресурсів, співпрацюючи з однокласниками чи одногрупниками. Ця форма навчання дозволяє обдарованим учням чи студентам, навчаючись разом з однолітками, проаналізувавши матеріал, знаходити для практичних завдань рішення, здійснюючи даний дослідження і,

підготувавши доповідь, публічно захистити свій проект. Використовуючи метод проектів на уроках і в позаурочній діяльності, учитель (викладач) активізує пізнавальний інтерес і розвиває творчі здібності своїх наступників.

Процеси глобалізації торкнулися також навчальних закладів. Стала активно розвиватися комп'ютерна технологія: використання можливостей комп'ютера під час проведення уроків, ресурсів Інтернету, робота з електронними підручниками, перегляд віртуальних дослідів, подорожей, лабораторних робіт, інтерактивних курсів.

Відзначаючи, що обдаровані діти потребують спеціальної психологічної підготовки та підвищення «психологічного імунітету» в складних ситуаціях, психолог В. Юркевич, запропонувала особливий принцип роботи з обдарованими. Авторка «Методу розвиваючого дискомфорту» запропонувала створювати основні шляхи психологічної перебудови [61].

Особлива роль негативних емоцій в особистісному і пізнавальному розвитку. За допомогою дискомфортних ситуацій необхідно формувати у обдарованих сценарій переможця, який включає, з одного боку, впевненість у перемозі, а з іншого – психологічну готовність до невдачі. Така готовність передбачає два моменти: а) спеціальну когнітивну підготовку до невдачі; б) безпосередньо-практичне тренування активної, стеничної реакції на невдачу.

Активність в момент когнітивного, соціального і будь-якого за своєю модальності дискомфорту. У всіх випадках необхідно формувати прагнення до активності в дискомфортних ситуаціях як умова гідного виходу з неї, а не тільки як шлях до успіху або спосіб досягнення результату. Момент успішності виходу з дискомфортною ситуації (формування сценарію переможця). Однак є підстави вважати, що в ряді випадків не менш вагомим виявляється рівень внутрішньої відрефлексованості ситуації, тому що важливі післядії ситуації дискомфорту [45].

2.2. Роль фасилітативного супроводу в роботі з обдарованими дітьми і молоддю

На думку В.С. Юркевич метод розвиваючого дискомфорту може допомогти сформуванню особливу потребу, яка проявляється в бажанні змінити рутинну ідею, усталений спосіб життя, при цьому можливі перешкоди повинні не тільки не лякати, а певною мірою навіть залучати. Радість від перемоги перешкод повинна давати сили для дії. В результаті, мова повинна йти не тільки про здатність гідно долати дискомфортні ситуації, а також потреби в них [61]. Ми вважаємо, що з перших самостійних кроків дитина потрапляє в дошкільний, потім до загальноосвітнього навчального закладу, де її постійно навчають, виховують, розвивають дорослі люди – вихователі, вчителі та батьки, дорослі, мають значний вплив на подальший розвиток особистості дитини. Обдарована дитина, на наш погляд, знаходиться в стані майже постійного дискомфорту, стресу і тривожності, причому має, з точки зору дорослих, розвиватися, вдосконалюватися, бути завжди привітною, вихованою, ввічливою і при будь-необхідності демонструвати свої незвичайні обдарування. Тому якщо вихователь, вчитель, психолог чи соціпрацівник буде намагатися створювати атмосферу абсолютного позитивного прийняття дитини, це буде початком фасилітативних взаємин, коли дорослий буде використовувати потенціал особистості обдарованої дитини. Але часто в навчально-виховному процесі та життя виникають проблемні, дискомфортні, «тупикові» ситуації і особистість потрапляє в «буферну» зону, де можливе здійснення конструювання нової реальності і нових можливостей [36]. На нашу думку, не потрібно штучно створювати для обдарованої дитини умови, адже це розвиває дискомфорт.

Обдарованість реально існує через розвиток, тому, щоб забезпечити розвиток і, як результат, прояв обдарованості особистості, необхідно створити такі умови, при яких людина змогла б розкрити і застосувати особистісний

потенціал. На нашу думку, таким ефективним дієвим інструментом може стати застосування фасилітативного супроводу розвитку обдарованості дітей та молоді. Це означає, що вихователі і вчителі повинні не тільки розробляти хороші індивідуальні навчальні програми, використовувати інноваційні форми роботи, застосовувати різні види супроводів і підтримки, але і спробувати щодня виступати в ролі фасилітатора, використовувати фасилітативне спілкування. За словами А. Врублевської, здатність вчителя до такого спілкування – це іманентна якість його особистості, яке розвивається і дозволяє здійснювати соціально-педагогічну взаємодію. Воно надихає і спонукає учня до інтенсивного, свідомого самозміни, відповідно до особистісно пріоритетних смислів життєдіяльності, тим самим, актуалізуючи процес спрямованого і продуктивного саморозвитку [37]. Як ефективну взаємодію таке спілкування розглядали І. Зимня, В. Кан-Калик, Я. Коломінський, А. Реан та ін. С. Братченко передбачає, що вчителю і викладачеві необхідно мати фасилітаторські здатності, як поєднання п'яти мистецтв: поваги, розуміння, допомоги та підтримки, договору бути самим собою [41].

Активне використання в навчально-виховному процесі педагогічної, психологічної, соціальної підтримки, педагогічного, психолого-педагогічного, соціально-педагогічного, психологічного і фасилітативного супроводу, передбачає, що учні і студенти будуть надалі продовжувати саморозвиток, самопізнання і адаптацію в суспільстві.

Підтримка – це одномоментна, короткочасна дія, а супровід – це комплекс дій, що відбувається протягом тривалого чи певного часу. Наприклад, можна підтримати обдарованого перед важливими для нього випробуваннями, надати допомогу в підготовці до іспиту, допомогти прийняти рішення в конфліктній ситуації, тобто діяти в міру необхідності. Супровід означає, що виявляти, діагностувати, навчати і розвивати обдарованого треба протягом його перебування в дитячому садку, загальноосвітній школі, вищих навчальних закладах і в сім'ї. І реалізовувати супровід варто дорослим, оточуючим обдарованої людини. Тому так важливо, щоб фахівці, які будуть підтримувати і

супроводжувати таку особистість, могли своєчасно підготуватися і стати справжніми помічниками реалізації потенціалу, обдарованості дитини, використовувати необхідний цілісний підхід до нього, як до особистості, в навчанні, вихованні та житті [12].

Зосередимо нашу увагу на фасилітативному супроводі, як найбільш відповідної технології для розвитку обдарованої молоді людини. Однією з особливостей такого супроводу є його профіцитарність, коли обдаровані особистості можуть зрозуміти рівень власного розвитку обдарованості, прийняти як позитивні, так і негативні власні прояви, наприклад, під час спілкування. Друга істотна особливість – створення атмосфери абсолютного позитивного прийняття під час навчально-виховного процесу – що краще сприяє розвитку особистості. Третя особливість – планування або очікування конкретного результату неможливе, але створення сприятливої атмосфери навчання і виховання необхідно. Це дозволяє запобігти протиріч і труднощів стадії розвитку молоді людини, яка відбулася перед цим. Четверта суттєва особливість такого супроводу – це робота дорослого тільки за запитом дитини, діяльність разом для досягнення мети або вирішення проблем.

Фасилітативний супровід – це сучасна психолого-освітня форма роботи, спрямована на створення комфортного довкілля для особистості, умов для її вільного розвитку, підтримки активності та особистого досвіду, побудови суб'єкт-суб'єктних відносин, спрямованих на полегшення процесу самопізнання і саморозвитку особистості.

«Одна з найгостріших людських потреб – це бути зрозумілим, прийнятим, визнаним. Людина хоче, щоб її розуміли і приймали в кожному своєму стані, в кожному своєму прояві, з визнанням усіх наявних переваг і поблажливості до наявних недоліків» [22]. Позиція дорослого, який враховує всі ці потреби, застосовуючи фасилітативний супровід, сприяє подальшому розвитку обдарованості школяра і студента. Такий супровід виступає поштовхом для активного саморозвитку та самовдосконалення обдарованості під час спілкування і взаємин з іншими людьми. Під час роботи важливо брати до

уваги концепцію особистісних змін П. Лушина [24]. Відповідно до цієї теорії, перехід відкритої системи на новий рівень самоорганізації залежить від комунікації середовища, а також зовнішніх і внутрішніх умов. Однак управління системою буде відбуватися парадоксально – коли фасилітатор, як учасник самоорганізовується, зберігаючи управлінські функції, може стати таким же як будь-який учасник групи. Протистояння, яке виникає, може бути вирішене не стільки критикою або опором опонента, скільки прийняттям або урахуванням його позиції. Тобто, щоб управляти, треба вміти підкорятися або ідентифікуватися з позицією інших елементів [22].

«У 2010-2015 рр. в Інституті обдарованої дитини НАПН України проводились експериментальні дослідження «Вплив фасилітативного супроводу на розвиток/прояв обдарованості учнів загальноосвітнього навчального закладу». Дослідниками було встановлено, що існують рівні обдарованості молодих людей: реально, латентно і потенційно обдаровані. Реально обдарований – це той, у якого видно наявність здібностей і таланту в певній сфері діяльності. Його неможливо не помітити через його самобутності, ефективності. Реально обдарований стабільно підтверджує обдарованість, тобто на протязі тривалого часу демонструє не тільки рівень, а й зростання певних здібностей. Латентно обдарований – це той, який ситуативно або випадково виявляє здібності, талант або часто, в колі значущих людей, однодумців. Потенційно обдарована – це та людина, яка можливо проявить в майбутньому здібності і талант в певній сфері діяльності» [22].

Після проведення ними експериментального дослідження в умовах фасилітативного супроводу було відзначено, що відбулися якісні зміни в спілкуванні старшокласників з вчителями і однокласниками (зафіксовано під час анкетування). Деякі учні стали уважніше ставитися до потреб інших, пам'ятаючи, що люди різні, тому мають неоднаковий темп мови, манеру говоріння, словниковий запас і т. ін. Під час бесіди з класним керівником одного з класів (старшокласники брали участь у груповій роботі в умовах фасилітативного супроводу) було відзначено, що вчитель помітив і зафіксував

зміну взаємин між учнями паралельних класів. З'явилася доброзичливість і уважність, зникла конкуренція, деяка ворожість, іноді виявляється у відносинах старшокласників різних класів однієї паралелі. Ініціативна група старшокласників вирішила разом писати сценарій до випускного балу. Обрана експериментальна група, за словами вчителів, стала проявляти щирість, відкритість, емпатію по відношенню один до одного і оточуючих.

Отже, ключовими позиціями фасилітативного супроводу дітей і студентської молоді є істинність і відкритість дорослого по відношенню до наступника, його прийняття і довіра до нього, емпатійне розуміння [7]. Тому соціальному працівнику, який працює з обдарованими молодими людьми, необхідно враховувати основні принципи фасилітативного супроводу:

- безперервність супроводу розвитку обдарованої особи;
- визнання унікальності молодої людини, виключення усереднення і порівняння одного з іншим;
- дбайливе ставлення до психічного світу, потреб, особливостей суб'єктивного ставлення до світу і самого себе;
- захист інтересів дитини чи молодої людини;
- індивідуальний шлях розвитку;
- врахування специфіки вікового і індивідуального розвитку;
- принцип діалогічності;
- принцип особистісно-орієнтованого підходу до дитини чи молоді;
- принцип побудови розвиваючого діяльності на основі діагностики.

Принципи фасилітативного супроводу легко застосовні під час роботи з обдарованими учнями і студентами, адже вони готові усвідомлювати власну індивідуальність і потенціал особистості, розвиватися і вчитися, удосконалюючи власні вміння і навички, поглиблюючи знання, і, таким чином, проявляючи обдарованість.

2.3. Зарубіжний досвід виявлення і подальшого соціального супроводу обдарованих дітей і молоді

У вітчизняній соціальній та освітянській практиці робота з обдарованими ведеться давно. Але всі заходи зводилися до ініціативи окремих, небайдужих до цієї проблеми, новаторів і організацій, без урахування наукових досліджень і розробки універсальних програм. Варто розглянути і частково запозичити досвід роботи з обдарованими людьми та молоддю на прикладі Великої Британії, Німеччини, США, Ізраїлю, Китаю, Кореї. У зазначених країнах робота з виявлення та підтримки обдарованих дітей та молоді має характер національних програм.

Питання професіоналізму майбутніх фахівців, якості та рівня сучасної підготовки, створення оптимальних умов для розвитку умінь ставити і вирішувати принципово нові завдання, швидко орієнтуватися у великому потоці наукової інформації, при цьому зберігати творчий потенціал, фізичне і психологічне здоров'я, бажання до саморозвитку та самовдосконалення протягом усього життя, постало перед вітчизняною освітою, як ніколи гостро.

Серед цілей і завдань освітньої політики всього світового співтовариства найбільш важливою є використання інтелектуального потенціалу особистості, розробка стратегії інтенсивного отримання знань. Для її виконання необхідна мобілізація соціпрацівників, психологів і освітян з підготовки особистості, здатної інтегрувати в сучасний високотехнологічний світ знань та інформації, бо головним двигуном прогресу на сучасному етапі розвитку суспільства визнається комплексний підхід «*наука – технологія – інновація*», а сучасний фахівець, який працює в тій, або іншій сфері діяльності, повинен володіти цінними знаннями і здатністю їх застосовувати.

Проблема обдарованості, виявлення і подальшого навчання обдарованих дітей та молоді в сучасних українських умовах, продовжує багато в чому розглядається як глобальна проблема, залишаючись до кінця не вирішеною. І це

незважаючи на намітилися останнім часом тенденції до інтеграції наукової та навчальної діяльності в професійній підготовці фахівців усіх рівнів.

Не секрет, що робота з обдарованими дітьми та молоддю в Росії ведеться давно. З 60-х років минулого століття існують спеціальні школи, які займаються відбором обдарованих дітей. З питань виявлення та підтримки учнів з підвищеними освітніми потребами, працювали такі видатні педагоги як Ю.Д. Бабаєва, Н.С. Лейтес, В. А. Орлов, В. А. Ясвін, А.М. Матюшкін, Е.Л. Яковлева та ін. [19]. Але, на жаль, практично всі заходи зводилися і зводяться лише до ініціативи окремих, небайдужих до цієї проблеми, педагогів-новаторів і ряду освітніх організацій, а також до регіональних можливостей, без урахування серйозних наукових досліджень, систематизації даних по цій проблематиці і розробки універсальних програм. Розглядаючи дану проблему, потрібно відзначити головний факт: недостатньо тільки розпізнати обдарованість, розвинути і зберегти її, необхідно створити систему соціального та освітнянського супроводу, особливі умови розширення можливостей учнів, для подальшої ефективної самореалізації, в тому числі, оптимально в професійній діяльності.

Зростаючий інтерес вітчизняної науки і практики до різних видів роботи з обдарованими дітьми та молоддю, спроби змінити ситуацію в освіті, змушують, як можна оперативніше, займатися вивченням проблеми, звертаючись до досвіду не тільки вітчизняних шкіл, а й зарубіжних. Розглянемо досвід роботи з обдарованими дітьми та молоддю на прикладі ряду зарубіжних країн.

У Великій Британії накопичений багатий практичний досвід роботи в даній області. У країні функціонує Національна Асоціація сприяння обдарованим дітям, в роботі якої беруть активну участь Міністерство освіти, багато університетів, коледжі та громадські організації. З 1982 року випускається спеціальний журнал «Навчання обдарованих в світі» (Gifted Educational International). У школах Англії існує диференціація навчання двох видів: внутрішня і зовнішня. При грамотному поєднанні вони забезпечують високу ефективність навчального процесу. Зовнішня диференціація

виражається в різноманітності специфічних форм організації навчального процесу, основними з яких є розподіл учнів по потоках за рівнями їх здібностей на основі результатів тестів, співбесід; розподіл учнів на певному етапі навчання по їх схильностях до того чи іншого циклу навчальних дисциплін. Усередині таких груп може існувати розподіл учнів певного рівня здібностей по більш дрібним тимчасовим групам для спільного вивчення тієї чи іншої дисципліни. Навчання в групах «змішаних» здібностей – третя форма [10; 29; 48].

Аналіз проведення зовнішньої і внутрішньої диференціації показує, що вона може сприяти посиленню пізнавальної активності, підвищує взаємоконтроль і відповідальність не тільки перед викладачами і товаришами по навчальній групі, але і перед усіма однокласниками, дозволяє варіювати самостійну роботу з елементами взаємного навчання. При такій організації навчального процесу робота вчителя спрямована на творчу підтримку учнів. Він заохочує спілкування та взаємодію, особливо в формі спільних досліджень, дискусій, обміну досвідом. Від учня ж потрібна інтелектуальна робота, де кожен може проявити свої індивідуальні здібності. В англійській педагогіці особливо виділяється такий вид обдарованості, як творча обдарованість (або творче продуктивне мислення). Британські фахівці вважають, що «творчість (креативність) є важливим елементом всіх видів обдарованості, і вони не можуть бути представлені окремо від творчого компонента».

З метою забезпечення навчальних потреб обдарованих дітей і молоді використовуються такі форми навчання:

1. «Бендінг» (banding – поділ на стрічки, смуги). Ця форма заснована на розподілі всіх учнів однієї вікової групи в залежності від рівня інтелекту на три широкі «смуги»: верхню смугу (topband), середню смугу (middleband); нижню смугу (bottomband).

2. «Стрімінг» (streaming – поділ на потоки) – метод групування за здібностями, при якому утворюється багато різних потоків, що створює можливість робити групи більш однорідними, ніж при розподілі на «смуги».

Вважається, що тут менше «навішування ярликів», так як немає жорсткого поділу на три групи. Однак обдаровані діти не завжди можуть знайти місце в цій системі, тому в окремих школах для них створюються спеціальні потоки (expresstream), де вводяться додаткові предмети, тим самим забезпечується більш високий темп навчання.

3. «Сеттінг» (setting – поділ на сети, групи) передбачає угруповання дітей в процесі навчання з окремих предметів на основі успішності. Один і той же учень може бути в першому сеті з природознавства і в останньому – з математики. Багато педагогів вважають, що «сеттінг» має значні переваги в порівнянні з іншими організаційними формами навчання, так як дає можливість розкриття здібностей всіх дітей. Основним напрямком підвищення ефективності навчання в таких групах є застосування різних засобів індивідуального навчання, а також робота в групі бригади вчителів [56].

Німеччина – одна з розвинених європейських країн, система освіти якої вважається найкращою у всьому світі. Обдарованих дітей виявляють в 10-12-річному віці за допомогою спеціальних методик, що дозволяє в подальшому проводити сегментування обдарованих учнів в окремі групи шляхом ранньої спеціалізації в гімназіях. Великою популярністю в Німеччині користуються так звані «канікулярні академії» для обдарованих учнів. Під впливом американської програми для обдарованих учнів старших класів (СТУ) в 1988 році була розроблена річна програма, яка отримала назву «Німецька шкільна академія» (Deutsche Schuler Akademie). Ця програма дає можливість обдарованим учням 16-19 років заповнити критичний період між старшими класами і університетом навчальними курсами високого рівня. Протягом декількох років після відкриття Академія перетворилася в унікальну за своїм рівнем програму для обдарованої молоді. Вона отримала урядову підтримку, що дозволило батькам оплачувати тільки третина всіх витрат, а учням із сімей з низьким достатком вчитися в ній безкоштовно. Щоліта в програмі беруть участь сто високообдарованих дітей з усіх земель Німеччини, які відбираються на основі рекомендацій вчителів своїх шкіл або досягнень в різних конкурсах,

олімпіадах з предметів. Протягом 16-ти днів вони займаються по одній з шести академічних дисциплін під керівництвом висококваліфікованих фахівців в цих областях. Головною метою Академії є створення атмосфери інтелектуального і соціального виклику для найкращого розвитку здібностей дітей та їх спілкування з однолітками, що володіють таким же високим потенціалом і мотивацією.

У 2000 році у Франкфурті був відкритий Центр для обдарованих дітей, покликаний допомогти дітям і підліткам з видатними здібностями, а також їх батькам, вихователям і вчителям.

До завдань Центру обдарованих дітей входить:

- інформування батьків про способи і результати діагностики обдарованості, про можливості розвитку дітей, про контакти з іншими установами;

- організація відкритих лекцій і семінарів на тему дитячої обдарованості для батьків і педагогів;

- організація заходів і курсів для обдарованих дітей і підлітків різного віку до навчального та позанавчального часу;

- консультації шкільних викладачів;

- надання спеціальної літератури для педагогів і батьків.

Переважно розглядаючи «обдарованість», як потенціал до досягнень на надзвичайно високому рівні в порівнянні з іншими людьми даного віку, навчання і соціального оточення, дослідники США відносять до категорії обдаровані і талановиті діти тих, хто за оцінкою досвідчених фахівців, в силу видатних здібностей, демонструють високі і понад високі досягнення. Дослідники Л. Якобсон та Р. Розенталь з 1968 року, реалізуючи в багатьох школах експеримент з тестування розумових здібностей учнів, накопичили не тільки практичний досвід, але і досягли певних позитивних результатів в області діагностичного тестування. Аналіз результатів експерименту дозволили в подальшому розробити методики навчання обдарованих дітей, які є потенціалом розвитку будь-якого суспільства, створити відповідні навчальні

програми зі спеціальної підготовки кадрів і якісно поліпшити потенціал учнів за допомогою викладачів [56].

Сформована сучасна система роботи з обдарованими дітьми в Ізраїлі, ґрунтується на реалізації спеціальної програми для особливо обдарованих дітей, прийнятої в 1973 році рішенням Міністерства освіти. Щорічно, в рамках програми, проводиться єдиний іспит серед всіх учнів 2-3-го класу. Відбірковий процес складається з двох етапів і починається за рік до основної роботи за програмою. На першому етапі відбираються 15% учнів, які пройшли спеціальний іспит і отримали найвищий бал, а також діти, які не ввійшли в 15%, але рекомендовані викладачами. В ході другого етапу відібрані комісією діти, проходять додатковий іспит, за допомогою якого виявляються особливо обдаровані учні, їх частка від загального числа, як правило, становить, від 1 до 3%. Ці школярі стають учасниками програми, отримують право вчитися за спеціальною програмою, або запрошуються до участі в факультативах зі спеціальних тем.

У Китаї немає спеціальних шкіл для обдарованих дітей, однак широко використовуються ті можливості, які відкриває для середньої школи близькість університетських центрів. При кожному університеті існують школи, забезпечені університетськими кадрами і дають освіту підвищеного рівня. Крім того, в Китаї створена ієрархічна система шкіл: у всіх провінціях, містах виділяється кілька кращих шкіл, серед них найкраща – «супершкола». Ці освітні установи (їх кілька на весь Китай) отримують найбільшу державну підтримку і, головне, – право конкурсного відбору. Прикладом такої школи є «Shanghaihigh school» (Шанхайська школа), одна з найстаріших шкіл в Китаї, заснована в 1865 році. У 1993 році було утворено міжнародне відділення цієї школи, а в 1995 році на базі цієї школи створено бакалаврат. Школа запрошує кращих викладачів з різних країн. Це елітний заклад, де навчаються не тільки китайці, а й громадяни США, Англії, Австралії, Канади та інших країн. З учнями працює три групи фахівців – університетські вчені, педагоги, психологи. Педагогічне навантаження складає 18 годин, в той час як у

звичайній школі – 12 годин. 20% випускників їдуть вчитися за кордон, до престижних університетів США [46].

Особливу роль у відборі обдарованих дітей, які продовжують навчання в «супершколах» Китаю, відіграє оцінювання. Він проводиться в школах з 1-го класу і за його результатами проводиться «мікшування» груп всередині класів: виділяються «елітна» і «слабка» групи, а в старших класах – групи, схильні до спеціалізації в тих чи інших областях. При кожній школі створюються гуртки, що дозволяють розвивати різні типи обдарованості. Обдаровані діти і молоді люди в Китаї, як правило, користуються різними пільгами при просуванні освітніми щаблями – до їхніх послуг державні стипендії, субсидії підприємств, організацій і т. ін. Незважаючи на те, що китайська освіта поки поступається за якістю послуг до кращих світових освітніх центрів, все більше хороших студентів їдуть навчатися саме туди.

Сьогодні Республіка Корея не тільки ввозить сучасні технології, але і досягла великого успіху в їх реалізації. Однак багато політиків, вчені, педагоги розуміють, якщо не навчитися їх створювати в своїй країні – у країни не буде майбутнього. Держава витрачає на освіту до 10% ВВП (один з найвищих показників у світі), тому його політику в освіті можна сформулювати так: «Щоб створювати технології потрібно багато уваги приділяти освіті. Значить, освіта – головний пріоритет». Робота з обдарованими дітьми в Південній Кореї носить характер національної програми, розробленої регіональними центрами підготовки вчителів, активно взаємодіють між собою. Для особливо обдарованих, створені спеціальні школи, відпрацьована система розвитку для реалізації їх таланту. Найбільшою популярністю користується «супершкола» для обдарованих дітей в місті Пусані «Bussan Science Academy» (з 2006 року – «Korean Science Academy»). Школа не схожа на китайські «супершколи», так як не прив'язана жорстко до університету, але виконують при цьому функції «дитячого університету» в якому відпрацьовуються методи навчання і роботи з талановитими учнями. У «Korean Science Academy» тільки старші класи. Це «High School». Основний напрямок – математика і природничі науки. Всі учні

мають можливість проживання в школі і знаходяться на повному державному забезпеченні. Викладання ведеться англійською мовою. Підручники, в основному, американські. Вчителі запрошуються не тільки з державних установ країни, а й різних країн світу. Вчителю поставляється будь-яке лабораторне обладнання, що створює унікальні можливості для експериментальної роботи. Учні школи беруть участь у всіх великих державних і міжнародних конференціях, а також дослідницьких роботах. Випускники школи звільнені від ЗНО і можуть надходити в будь-який вищий навчальний заклад без іспитів.

У числі важливих напрямків роботи на початковому етапі, фахівці виділяють, обов'язкове додаткове освіту, на вибір батьків і дітей. Незважаючи на те, що додаткова освіта в Кореї платна і здійснюється за батьківські гроші, у другій половині дня діти зобов'язані вчитися. Фахівці стверджують, що в установах додаткової освіти відбувається різнобічний розвиток дитини, саме тут створені найкращі і необхідні умови для виявлення обдарованості. У країні активно працює «Institut For Gifted Education and Promotion», який займається не тільки аналізом роботи з обдарованими дітьми, а й організовує міжнародні програми підготовки та перепідготовки вчителів міста Пусана. Результати курсів підвищення кваліфікації регулярно аналізуються і публікуються у вигляді брошур з фотографіями. Всі учасники курсів беруть участь в рефлексії. Ефективність курсів оцінюється саме за результатами рефлексії вчителів. Особливо можна відзначити, що досвід роботи з обдарованими дітьми в США, Ізраїлі та Сінгапурі вважається корейськими вченими найцікавішим.

Підводячи короткий підсумок, зауважимо, що у всіх описаних країнах робота з виявлення та подальшої соціальної підтримки обдарованих дітей та молоді, як правило, має характер національних програм.

Висновки до розділу 2

Обдаровані діти і молодь завжди викликали інтерес і турботу сучасного суспільства. Втратити таланти, виявлені в дитинстві, не зберігши обдарованість і не розвиваючи її, досить легко. Таким чином, зараз гостро стоїть питання допомоги і підтримки обдарованих молодих людей, і на одному з перших місць знаходиться їх спілкування з однолітками і педагогами. Багато дослідників і практиків (Ю. Бабаєва, Ю. Гільбух, Н. Лейтес, Дж. Рензуллі й ін.) стверджують, що з цими категоріями людей незручно спілкуватися: вони закриті, «замикаються в собі», часто різкі в своїх висловлюваннях і бувають асоціальні. Значення впливу соціуму, навчання і виховання на обдаровану особистість з кожним роком стає все більш актуальним. І хоча зараз не існує єдиної думки щодо визначення поняття «обдарованості», це не заважає виникненню нових концепцій, теорій розвитку, підтримки і супроводу обдарованої дитини, молоді людини.

Попереджаючи негативні наслідки феномена «обдарованість», дезадаптацію обдарованих дітей і молоді в суспільстві доцільно користуватися рядом послідовних соціально-освітніх дій, сформованих в систему. Система створена на основі індивідуальних, навчально-виховних планів роботи з обдарованими дітьми. Вона містить оптимально виявлені технології соціально-педагогічної діяльності, до яких можна віднести; консультацію батьків і вчителів з приводу організації відпочинку та робочого місця обдарованої дитини, проведення соціальним педагогом-психологом бесіди на тему «Нормальне сприйняття дитячої обдарованості», спостереження за батьками обдарованої дитини і за нею, організацію проведення психологом психокорекційної роботи з самою дитиною в процесі її дорослішання, аж до навчання молоді людини у ЗВО.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ОБДАРОВАНИМ СТУДЕНТАМ

3.1. Інноваційна концепція соціальної допомоги обдарованим студентам

Концепцію роботи з обдарованою студентською молоддю, розроблена видатним українським педагогом О.Є. Антоною (див. [6]) на основі Положення про роботу з обдарованою студентською молоддю. В основу концепції покладено положення про те, що обдарованість – це системна якість психіки, яка здатна розвиватися впродовж життя людини за умови врахування впливових чинників, що сприяють цьому процесу на кожному з вікових етапів становлення особистості. Тому при розробці концепції враховано особливості прояву обдарованості у студентському віці, до яких відносимо: зростання й збагачення обдарованості; становлення, формування спеціальних схильностей і здібностей; позитивний образ «Я»; впевненість у своїх здібностях; сила характеру; наявність чітких домагань (у тому числі професійний вибір); енергійне зростання моральних та інтелектуальних сил і можливостей; легкість засвоєння нових ідей і знань, комбінування знань оригінальними способами; гнучкість у концепціях, способах дій, соціальних ситуаціях; активність, наполегливість, енергійність, схильність до ризику; несприйняття рутинної роботи, надання переваги складним завданням; незалежність у судженнях, поведінці; високий рівень розвитку навичок спілкування, відкритість, доброзичливість, розвинене почуття гумору; жива й безпосередня уява; емоційність; характерні особливості розуміння та інтерпретацій подій тощо.

«Аналіз результатів досліджень вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволив теоретично обґрунтувати авторські підходи до побудови моделі обдарованості, яка охоплює такі компоненти:

ядро обдарованості: *здібності (загальні та/або спеціальні), розвинені на рівні вищому за середній* – як сукупність індивідуально-психологічних особливостей, що є умовою успішного, високоякісного виконання людиною певної діяльності й зумовлюють різницю у динаміці оволодіння необхідними для неї знаннями, вміннями та навичками; *креативність* – як здатність до творчого пошуку, нестандартного розв’язування задач, що характеризується цілим рядом параметрів (дивергентне мислення, вміння бачити проблему, здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, відчуття вишуканості ідей, здатність до синтезу та аналізу, швидкість мислення, розвинута інтуїція, здатність до ризику, гнучкість у мисленні та діях); *спрямованість особистості до певного виду діяльності* – як бажання працювати саме у цій сфері, отримування задоволення від діяльності, потреба постійно звертатися до неї;

чинники, що впливають на рівень прояву (реалізації) основних компонентів ядра обдарованості: *спадкові дані* – біофізіологічні, анатомо-фізіологічні особливості організму (задатки) – які є передумовою розвитку відповідних здібностей; *середовище (освітній простір)* – стимулююче оточення, що сприяє розвитку відповідних здібностей (родина, школа, держава та ін.); *виховні впливи* – цілеспрямований розвиток здібностей та обдарувань за умови єдності у діяльності сім’ї, загальноосвітнього закладу, позашкільних закладів освіти; *досвід виконуваної діяльності* – включення людини у різні види діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і вмиле стимулювання її активності у цій діяльності, що здатне здійснити дієвий розвиток її потенційних можливостей; *особливості емоційно-вольової сфери,* які проявляються у наполегливості щодо виконання завдань, у прагненні до змагань, упевненості у своїх силах і здібностях, повазі до інших, емпатійному ставленні до людей, терпимості до особливостей інших людей, схильності до самоаналізу, толерантному ставленні до критики, незалежності у мисленні і поведінці, почутті гумору тощо; *наявність системи цінностей* – що відображається у реалістичній Я-концепції, внутрішній мотивації, яка зумовлюється ціннісними змістами індивідуальної свідомості, автономністю, самодостатністю,

незалежністю від ситуативних чинників, спрямованістю у майбутнє; *випадковість* – як прояв закономірності зустрічі зі спроможним розкрити унікальність індивідуальності дитини і створити умови для самостійного пошуку себе і свого шляху, самовираження у продуктах творчості» [6].

У межах професійної обдарованості може бути виділено як окремий вид педагогічну обдарованість. На основі біографічного методу виокремлено ознаки педагогічної обдарованості, які дозволили вдосконалити загальну модель обдарованості й обґрунтувати модель педагогічної обдарованості (рис. 3.1). Основу запропонованої моделі педагогічно обдарованої особистості складають такі компоненти: *педагогічні здібності*, рівень розвитку яких вище за середній; *педагогічна креативність*, тобто здатність до педагогічної творчості; *педагогічне покликання*, як спрямованість особистості до виконання педагогічної діяльності; *інтелектуальні здібності*, як необхідний чинник, що сприяє засвоєнню та трансформації знань у визначеній науковій сфері. Розроблено основні параметри, які характеризують компоненти педагогічної обдарованості, критерії їх оцінювання, описано рівні розвитку їх у студентів.

Визначено умови успішного розвитку обдарованості кожного студента у ЗВО, а саме: *розвиток спадкових даних* – біофізіологічні, анатомо-фізіологічні особливості організму (задатки) – які є передумовою розвитку педагогічних здібностей; *створення розвивального довкілля* – стимулюючого оточення, яке відповідає розвитку відповідних здібностей; *організація цілеспрямованого виховного впливу* на розвиток здібностей та обдарувань за умови єдності у діяльності викладачів, студентів, керівництва педагогічного закладу освіти, органів студентського самоврядування, позанавчальних структур; *включення майбутніх фахівців до фахової діяльності* з метою набуття ними певного досвіду її виконання, стимулювання їх активності, що сприятиме дієвому розвитку потенційних можливостей студентів; *розвиток емоційно-вольової сфери* студентів, що проявляється у наполегливості щодо виконання завдань, у

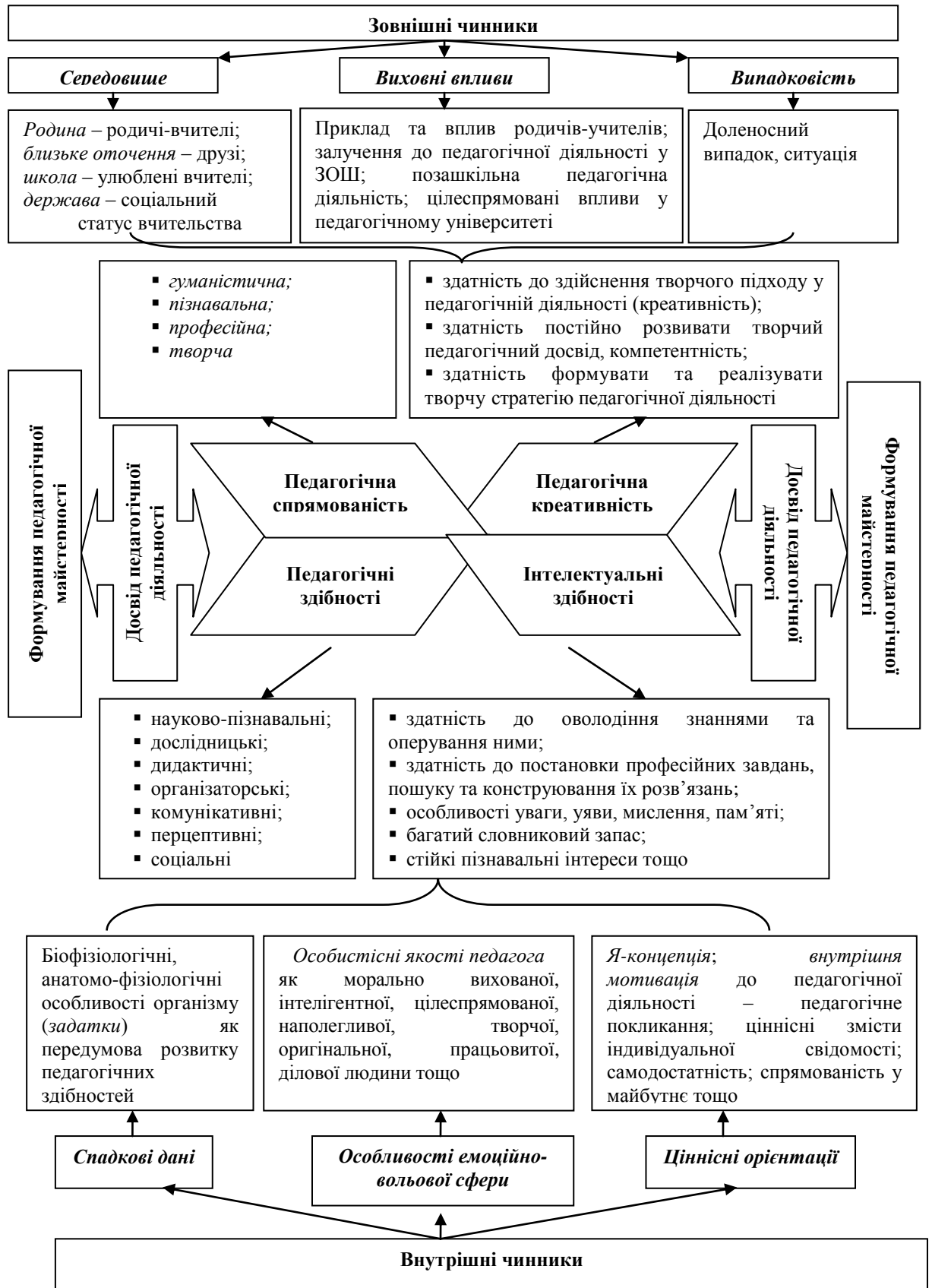

Рис. 3.1. Модель педагогічної обдарованості студента (за О.Є. Антоною) [6]

прагненні до змагань, упевненості у своїх силах і здібностях, повазі до інших, емпатійному ставленні до людей, терпимості до особливостей інших людей, схильності до самоаналізу, толерантному ставленні до критики, готовності поділитися речами й ідеями, незалежності у мисленні і поведінці, почутті гумору; *формування відповідної системи цінностей*, що відображається у розвитку реалістичної Я-концепції, внутрішньої мотивації, яка зумовлюється ціннісними змістами індивідуальної свідомості, автономністю, самодостатністю, незалежністю від ситуативних чинників, спрямованістю у майбутнє; *унікнення чиннику випадковості* шляхом свідомої підготовки викладача до відповідної роботи; *розробка психологічного та педагогічного супроводу* обдарованої особистості; *надання всебічної допомоги* у виявленні домінуючих здібностей та розвитку схильностей; *створення системи стимулювання* творчості студентської молоді.

Окремим аспектом дослідження учені визначають стан готовності викладачів до роботи з обдарованими студентами. Виявлено суперечності у думках та позиціях учителів-практиків щодо цієї проблеми, зокрема: між упевненістю респондентів у можливостях кожного викладача працювати з обдарованими студентами, та висуненням надто високих вимог до викладачів, які мають працювати з цією категорією; між рівнем професійної компетентності та адекватністю й об'єктивністю оцінки існуючої ситуації тощо. Висновується, що більшість не готові до роботи з обдарованими: їм не вистачає як теоретичних знань стосовно обдарованості, її проявів тощо, так і практичної підготовки щодо діагностики, ідентифікації та розвитку обдарованості.

Узагальнення існуючих підходів до вирішення проблеми обдарованості у вітчизняній та зарубіжній літературі, а також вивчення досвіду навчання і виховання обдарованих дітей та молоді дозволили зробити такі висновки.

«На основі аналізу стану дослідженості проблеми обдарованості особистості та її розвитку у філософській, соціологічній, історичній, психологічній, педагогічній літературі обґрунтовано сукупність вихідних

положень, що складають теоретико-методологічне підґрунтя її вирішення. Складність, багатоаспектність та міждисциплінарний статус проблеми вивчення природи обдарованості вимагає її всебічного дослідження на різних рівнях методології науки: філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому, рівні практичної діяльності. Визначено, що системотвірним чинником у дослідженні феномена обдарованості виступає особистість як сукупність особистісних якостей, що має ієрархічну побудову і включає ряд підсистем, системний аналіз яких дозволяє описати її як організовану цілісність, визначити місце і роль здібностей та обдарованості в цій системі, виявити взаємозв'язки між компонентами різного порядку, відокремити суттєве від випадкового» [6].

Простежено та виокремлено тенденції у розв'язанні цього актуального питання: наявність соціального замовлення на обдаровану особистість, що зумовлюється загальним рівнем економічного, соціального, політичного розвитку суспільства; зростання інтересу до природи обдарованості, методик її ідентифікації та подальшого розвитку; активізація наукових пошуків у визначеній сфері (створення багатофакторних моделей обдарованості, проведення численних експериментів, розробка науково-методичного супроводу); підвищення соціального статусу проблеми обдарованості на загальнодержавному та міждержавному рівні (створення міждержавних організацій та розробка наукових проектів, проведення численних міжнародних конференцій, розробка загальнодержавних програм підтримки обдарованої особистості); накопичення міжнародного досвіду навчання та виховання обдарованих дітей, що потребує глибокого теоретичного аналізу; актуалізація проблеми спеціальної підготовки вчителя до роботи з обдарованими дітьми, як напрями професійної підготовки майбутнього вчителя та післядипломної освіти педагогів.

Провідним напрямом діяльності університетів щодо навчання і виховання обдарованих студентів є залучення майбутніх фахівців до науково-дослідницької роботи у наукових гуртках та проблемних групах, розробка ними

наукових проектів, участь у конкурсах наукових робіт, студентських наукових конференціях, олімпіадах тощо. Виявлено провідні стратегії навчання обдарованих студентів: збагачення змісту навчального матеріалу, поглиблене вивчення предмету, диференціація та індивідуалізація навчання. Організація навчання обдарованих студентів передбачає як підготовку для студентів диференційованих завдань різного рівня за умови гетерогенного поділу на академічні групи, так і навчання цієї категорії студентів за індивідуальними програмами та поділ їх на спеціальні групи за рівнем здібностей. Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності обдарованих студентів відрізняються різноманітністю і, як правило, мають професійну спрямованість.

Цілеспрямована соціальна робота з обдарованими студентами у більшості університетів здійснюється за власної ініціативи викладачів і студентів, оскільки приділяється недостатня увага цьому напрямку роботи. Робота з обдарованими студентами має бути цілеспрямованою, керованою, систематичною; має здійснюватися цілісно, охоплювати всі види навчальної та виховної діяльності; до неї мають бути залучені практично всі викладачі. Організація роботи з розвитку здібностей і талантів студентів передбачає ряд етапів: діагностичний (виявлення студентів, які мають здібності до певних видів діяльності; відрізняються нестандартністю мислення та творчим підходом до вирішення проблем); мотиваційно-стимулюючий (стимулювання студентів до саморозвитку та самовдосконалення); формувальний (створення умов для повноцінного інтелектуального, фізичного, духовного розвитку обдарованої молоді); контрольньо-результативний (узагальнення результатів проведеної роботи, виявлення недоліків та позитивних зрушень у цьому процесі, корекція подальшої роботи).

2.3. Результати практичного вивчення та рекомендації щодо покращення соціальної допомоги студентам

Проведене нами в 2019 році опитування серед професорсько-викладацького складу Тернопільського національного економічного університету (вибірка – 50 осіб) з питання всебічної допомоги обдарованим і талановитим студентам можна коротко проаналізувати наступним чином. Насамперед, відсутня єдність позицій з питання про те, «за якими критеріями необхідно відносити молодь до талановитої». Більшість (60% респондентів) професорів і викладачів зазначають, що цим критерієм для студента буде результативність щодо участі в олімпіадах різного рівня. Навряд чи до кінця можна погодитися з цією думкою, тому що, по-перше, таких студентів дуже мало, а по-друге, не з усіх дисциплін (предметів) і в ЗВО проводяться олімпіади. З іншим критерієм, можна погодитися в більшій мірі – «враховувати риси особистості, властиві талановитій молоді». Разом з тим, в приватних бесідах з респондентами з'ясовується, що вони відносять цей критерій найчастіше до області дисципліни – математики, біології, фізики тощо. Не менш значущими критеріями в оцінці викладачів є успішність (35%), «думка викладачів, батьків та ін.» (15%), тому що в першу чергу мається на увазі інтерактивна експертна оцінка, і застосування спеціальних методик для констатації обдарованості.

Важко пояснювані відповіді на запитання про те, з якого віку необхідно починати роботу з дітьми та обдарованою молоддю. Більшість (40%) опитаних вважають, що треба починати роботу з обдарованими учнями в шкільному віці, 30% – в дошкільному, 20% – з першого курсу університету, і по 5% – з другого і третього курсу ЗВО. Очевидно, що тут з очевидністю не простежується проблема наступності в роботі з обдарованими учнями в ході розвитку в дошкільному, шкільному і університетському періодах життя.

Перевага форми роботи з молоддю у ЗВО чітко зорієнтовані на специфіку освітнього процесу у вищій школі – це «індивідуальна робота з науковим керівником» (80%), «участь у діяльності наукових гуртків, лабораторій тощо» (45%), «надання можливості займатися за індивідуальним планом» (30%), «участь у реалізації проектів». При цьому досить виразно домінує продуктивна науково-дослідницька діяльність студента.

Форми заохочення обдарованої молоді у ЗВО також наближені до університетських реалій, бо найвищі показники отримали такі форми, як «направлення на навчання в магістратуру, аспірантуру» (32%), і досить близькі за своїми значеннями відповіді, такі, як «матеріальні форми заохочення» (20%), «направлення на навчання до закордонного ЗВО» (18%), «моральні форми заохочення» (16%) і «перехід на індивідуальний план» (14%).

Високо викладачі університету оцінюють діяльність колективу свого ЗВО в області безперервної освіти здібної та обдарованої молоді. За десятибальною шкалою 60% респондентів оцінили цей показник в сукупності у 7-9 балів.

У частині розкриття проблеми діагностики обдарованості студентської молоді можна відзначити систему застосування в цілях діагностики методу комп'ютерінгу для виявлення інтегральних показників обдарованості, коли зв'язок між емпіричними показниками слабо виражена. Яскравою є роль комунікативного тренінгу як методу діагностики та розвитку творчої особистості. В цілому можна констатувати, що в ряді європейських країн ще не склалися концептуально-методологічні основи з метою діагностики, методів і способів розвитку обдарованих студентів, вельми небагатий досвід здійснення такої діяльності в конкретних європейських університетах, зокрема, і в країнах колишнього СРСР (див. 2.3).

До сих пір в педагогічній науці і в освітній практиці в області роботи з обдарованою і здатною молоддю не вщухають суперечки про те, коли і як треба працювати, на якому рівні, за допомогою яких форм і методів і т. ін. Неясно, чи треба дотримуватися концепції про те, що кожна людина є обдарованою в якійсь галузі, просто повинні виникнути відповідні умови для розкриття

потенційних задатків. Подамо, не претендуючи на повноту викладу, кілька шляхів оптимізації роботи з обдарованими учнями.

Перший шлях – це створення так званих «інкубаторів для обдарованих», тобто виведення обдарованих дітей і молоді у відповідну освітню середу. Наприклад, в США створені Центри талановитої молоді. Один з них продуктивно працює при університеті Джона Хопкінса. У спеціальних школах для обдарованих навчання займає той же період, що і в звичайних середніх школах, в 12 років (початкова – від 6 до 10 років, середня – від 10 до 14 і вища – до 18 років). При вступі до школи здійснюється спеціальне тестування на перевірку коефіцієнта розвитку інтелекту (10), діагностика індивідуального стилю навчання, перевіряється розвиток рівня самоконтролю в навчанні, проводиться тест на самоаналіз і сприйняття свого особистісного потенціалу, ставлення до людей і до самої себе [58, с. 71-74]. Найбільш популярністю користуються Дунганська академічна школа для обдарованих, Школа для обдарованих Рейнарда, Школа для обдарованих Рокі Маунтін. Ряд предметів, що вивчаються, безпосередньо спрямовані на розвиток обдарованості, наприклад, в Дунганській академічній школі поряд з щоденним поглибленим вивченням математики, іноземної та рідної мови (в аспекті словесної творчості), вивчається партикулярне (побіжне) читання, тобто техніка швидкого читання тексту друкованого видання або з екрана комп'ютера, екстемпоральна мова (здатність міркування в русі, на ходу), закони функціонування Всесвіту, шахи, вміння пошуку по Інтернету, комп'ютерне моделювання. Випускна дипломна робота (проект), включає обов'язкове рішення будь-якої проблеми за допомогою комп'ютерного прогнозування та візуалізації.

В рамках цього шляху розвитку обдарованих дітей та молоді вже було раніше здійсненого в досвіді створених свого часу і існуючих зараз фізико-математичних шкіл і ліцеїв. Багаторічний досвід цих та інших шкіл і ліцеїв художнього, технічного, спортивного напрямів довів необхідність і доцільність впровадження здібних та обдарованих дітей в особливе співтовариство. У

гімназіях і ліцеях, що збереглися після реформи освіти в обласних і районних центрах, була надана педагогічна підтримка багатьом обдарованим [17].

Другий шлях обґрунтований необхідністю створення в кожній установі освіти відповідного освітнього довкілля. Серед вимог, які розвивають творчий потенціал називаються такі: а) інноваційність, інформованість, практикозорієнтованість, можливість індивідуального підходу; б) духовна збагаченість освітнього середовища; в) полісуб'єктна взаємодія в середовищі, яка зумовлена національними і культурними традиціями; в) визнання суб'єктивності наступників, що дає можливість реалізувати власну програму розвитку, де співпраця і співтворчість визнаються значущими характеристиками даного феномена. Серед методів і прийомів, що характеризують форми проведення занять у продуктивному освітньому середовищі названі модерація, діалог, технологія ситуаційного навчання, використання комп'ютерного моделювання, арт- та ігротехнологій, «кейс-стаді». При цьому вчені акцентують увагу на неготовність викладачів вищої школи до діалогічного спілкування, встановлення в освітньому середовищі ЗВО особистісних емоційно-довірчих відносин.

Найбільш продуктивно і доказово можливість освітнього середовища установи освіти перевірені нами в експериментальній роботі на базі ТНЕУ в 2019 році. У дослідженні в експериментальній і досвідченої роботі розкриття творчого потенціалу обдарованих і здібних студентів розкривалося на основі збагачення інформаційної, науково-дослідної, соціальної, культурно-естетичної, дозвіллевої, здоров'язберігаючої та духовно-моральної складових соціального захисту студентства. Тут були відпрацьовані індивідуальні траєкторії розвитку властивостей особистості обдарованих. Одним із засобів розвитку виступили евристичні завдання і в цілому евристичний підхід до організації творчої діяльності. Експериментальна робота спиралася на розвиток сфер індивідуальності – інтелектуальної, яка характеризується пізнавальними процесами, емоційної, де відображаються не тільки емоційно-ціннісні особливості, а й ступінь його особистісної тривожності і самооцінки. Вольова

сфера характеризує усвідомленість постановки цілей своєї діяльності і дії в різних життєвих ситуаціях, а мотиваційна сфера вбирає в себе сукупність потреб, мотивів і цілей обдарованого студента. Предметно-практична сфера містить у собі здібності, вчинки, практичні вміння в різних видах навчальної діяльності, сфера ж саморегуляції обдарованого й відображає ступінь свободи вибору цілей діяльності і засобів по їх досягненню, рівень усвідомленості вибору, рівень сформованості, умінь співвідносити свою поведінку з діями оточуючих, керувати своїм фізичним і психічним станами та ін. Природно, що творчий потенціал обдарованого студента, під яким розуміється інтегральна цілісність індивідуально-особистісних і соціальних властивостей, що дозволяє задовольнити суб'єктивну потребу у творчій самореалізації, найбільш повно реалізується з урахуванням розвитку сфер індивідуальності й структурних компонентів (мотиваційно-цільового, діяльнісного, когнітивного, інтелектуального, емоційно-ціннісного, прогностико-евристичного і оцінково-рефлексивного). Третій шлях розвитку особистості обдарованих і здібних студентів заснований на дидактичних знахідках вітчизняних учених. В першу чергу, до таких знахідок відноситься вже частково забуте новим поколінням викладачів проблемне навчання, що розуміється як безперервний процес включення у вирішення проблемних завдань і завдань, побудованих на утриманні програмного матеріалу. Ступінь труднощі таких завдань повинна досягати, за Л.С. Виготським, так званої «зони найближчого розвитку» молодій людини. У цьому випадку навчання веде за собою розвиток. Названі вище вчені розробили технологію використання методів проблемного навчання і створення пізнавальних завдань в галузі гуманітарних наук – історії, літератури, мов тощо. У природничо-математичних і фізичних науках такі проблемні завдання в тій чи іншій мірі присутні завжди. Назвемо оглядово ще деякі методи і форми здійснення цього виду діяльності. Перш за все це виражається в безперервній освіті обдарованих і здібних учнів в системі «школа – університет». Ця проблема вирішується створенням спільної координаційної ради по роботі з обдарованими та здібними учнями в школі та ЗВО.

Висновки до розділу 3

Незважаючи на існування низки академічних свобод в університеті, соціальна допомога і підтримка обдарованим студентам потребує вдосконалення. Це розуміє і керівництво і професорсько-викладацький склад, адже в результаті нашого анкетування були внесені пропозиції щодо вдосконалення навчального процесу зі здібними та обдарованими студентами. Однозначно констатується, що професорсько-викладацький склад зацікавлений в покращенні роботи із здібною і обдарованою молоддю. Респонденти пропонують створити сприятливі умови в університеті, що забезпечують для кожного учня студента, магістранта і аспіранта реалізацію своїх інтелектуальних здібностей за допомогою участі в науково-дослідній діяльності, придумати чітку систему стимулювання обдарованих, здібних і талановитих студентів і співробітників, щоб на кафедрах, як це іноді буває, не працювали викладачі без наукових ступенів і звань, а іноді і без належних фахових публікацій, вважається, що слід зацікавити наукових керівників обдарованих студентів, необхідно вивчити досвід вітчизняних і зарубіжних ЗВО по роботі з обдарованими студентами тощо. Висловлюється пропозиція про те, щоб такий вид діяльності був включений в основні критерії при присвоєнні звання доцента або професора.

Оптимізація діяльності колективів ЗВО в області роботи зі здібними та обдарованими студентами вимагає реалізації наступних заходів. Для оптимізації цього виду діяльності необхідна наявність психологічних і педагогічно підготовлених викладачів, які самі мають високорозвинені здатності творчого типу, володіють сучасними методами і методиками діагностики обдарованості, використовують сучасні розвиваючі особистість методи і засоби навчання, вміють стимулювати розвиток здібностей через мотивацію розвиваючої ці здібності діяльності.

В освітньому процесі розвитку особистості обдарованих студентів здійснюється індивідуальний, диференційований і особистісно-діяльнісний підхід. Освітній процес зорієнтований на особистість студента як мету і суб'єкт. Тут визнається феномен унікальності особистості, здійснюється визнання її інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу. Велике значення в цьому мають рефлексивно-діяльні творчі методи проблемного, диференційованого і розвиваючого навчання, доповнені самореалізацією особистості в освіті і професійній діяльності творчого характеру, самоосвіта і саморозвиток при опорі на індивідуальні особливості, можливості і здібності студентів. Характерною особливістю такого навчання є активна участь суб'єктів навчання в процесі відбору об'єктів вивчення.

Науково обґрунтований шлях заснований на відносно новій професійній діяльності соціальних працівників, які працюють з обдарованими та здібними студентами, які пропонують насамперед вивчення закономірностей, які впливають на об'єкти і процеси в даній сфері. На базі таких закономірностей має здійснюватися кероване освоєння нової діяльності, особливо викладачами вищої школи, які не мають фахової педагогічної освіти, що характерне для економічного ЗВО.

Організація соціальної допомоги у ЗВО обдарованим студентам може бути успішною тільки при використанні можливостей освітньо-виховного довкілля установи. У такій продуктивній освітньому середовищі перевага віддається суб'єкт-суб'єктній схемі взаємодії в діаді «середовище – студент». В цьому випадку студент не тільки приймає цінності та принципи середовища, але і проявляє активну позицію в їх перетворенні. Проте, питання про використання позитивних трансформаційних процесів в освітньому середовищі для розвитку особистості обдарованих залишається відкритим.

ВИСНОВКИ

1. Обдарованість є складним інтегральним утворенням, в якому взаємопов'язані мотиваційні, пізнавальні, емоційні, вольові, психофізіологічні й інші сфери психіки. Отже, рівень розвитку, якісна своєрідність і характер обдарованості є результатом взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального довкілля, опосередкованого діяльністю самої людини. Науковцями сформульовано визначення поняття обдарованості як індивідуальної потенційної своєрідності спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) та особистісних (позитивна Я-концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище середнього, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

2. Проаналізовані факторні моделі обдарованості зарубіжних (Дж. Рензуллі, Ф. Монкса, П. Торранса, Д. Фельдх'юсена та ін.) і вітчизняних (О. Матюшкін, В.О. Моляко, О.І. Кульчицька, О.Л. Музика та ін.) учених [1-62] дали змогу застосувати модель обдарованості О. Антонової, яку можна уявити у вигляді системи, що вміщує такі складові: основні компоненти обдарованості, її ядро, яке охоплює спрямованість особистості до певного виду діяльності; здібності (загальні та/або спеціальні), розвинені на рівні вищому за середній; креативність; чинники, що впливають на рівень прояву (реалізації) основних компонентів ядра обдарованості (внутрішні: спадкові дані, особливості емоційно-вольової сфери, наявність системи цінностей; зовнішні: середовище, виховні впливи, досвід виконуваної діяльності, випадковість). Окремим видом обдарованості нами виокремлено педагогічну обдарованість. Ураховуючи концепцію тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості В.В. Рибалки, а також користуючись створеною ним загальною ідеальною моделлю творчої особистості, нами побудовано модель креативно обдарованої особистості. Вона складається з таких компонентів: покликання, як

спрямованість особистості до виконання фахової діяльності; спеціальні здібності, рівень розвитку яких вище за середній; креативність, або здатність до творчості; інтелектуальні здібності, як необхідний чинник, що сприяє засвоєнню та трансформації знань у визначеній науковій сфері.

3. Метою розробленої концепції соціальної допомоги у процесі навчання обдарованих студентів є підтримка обдарованої молоді шляхом створення умов для її творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку. В основу представленої концепції покладено ідеї про те, що кожна особистість є обдарованою; розвиток обдарованості майбутнього фахівця потребує створення у ЗВО цілісної, самокерованої системи, яка передбачала б виявлення та підтримку обдарованої молоді, розвиток її здібностей, стимулювання творчої роботи студентів та викладачів, активізацію навчально-пізнавальної діяльності молоді; реалізуючи свій власний потенціал у процесі навчання під керівництвом творчих педагогів, майбутні фахівці навчаються виявляти і розвивати обдарування. Успішність розвитку обдарованості студентів в університетах забезпечується рядом умов: урахування спадкових даних; створення розвивального довкілля; організація цілеспрямованого виховного впливу; включення майбутніх фахівців до творчо-креативної діяльності; цілеспрямований вплив на розвиток емоційно-вольової сфери студентів; формування відповідної системи цінностей майбутнього фахівця; уникнення чинника випадковості; розробка соціального, психологічного та методичного супроводу обдарованої особистості; надання всебічної допомоги у виявленні домінуючих здібностей та розвитку схильностей; створення системи стимулювання творчості студентської молоді.

4. Організаційною структурою, що здійснює координацію діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу щодо навчання, виховання і соціального супроводу обдарованих студентів має стати своєрідний науково-методичний центр роботи з обдарованою студентською молоддю в університеті, основними функціями якого є координаційна, діагностична, організаційна, моніторингова, дослідницька, методична, консультативна.

Провідними стратегіями у відборі та структуруванні змісту процесу соціальної роботи під час навчання обдарованої молоді вважаємо прискорення, поглиблення, збагачення, проблемність навчання, розробку індивідуальних програм навчання обдарованих студентів. Серед стратегій збагачення варто застосовувати три основні види збагачення змісту навчальних програм: а) розширення світогляду студента та вибір ним найпривабливіших видів навчальних занять за своїм уподобанням; б) розвиток мислення, вдосконалення пізнавальних здібностей, що дає можливість майбутньому вчителю набути необхідних якостей для проведення власних досліджень, в) розвиток творчих здібностей студентів та їх самовдосконалення шляхом раціонального спланованого навчального процесу і використання внутрішнього інтелектуального потенціалу.

5. Методика соціальної допомоги обдарованим студентам спрямована на реалізацію їх творчого потенціалу у процесі навчання у ЗВО, завдяки чому майбутні фахівці навчаються виявляти і розвивати обдарування. В основу методики покладено особистісно зорієнтований, діяльнісний, диференційований та індивідуальний підходи до навчання й виховання майбутнього фахівця-професіонала. Ефективність професійної підготовки суттєво залежить від організаційних форм і методів навчальної та виховної роботи. Серед них найбільш ефективними традиційно залишаються лекції (проблемні, дискусійні тощо), практичні, лабораторні заняття, спецсемінари дослідницького й дискусійного характеру, курсові й дипломні роботи, олімпіади, конкурси та огляди наукових робіт, виставки робіт студентської наукової творчості, мікрвикладання, моделювання виховних проектів, розв'язування педагогічних задач, ділові та рольові ігри.

6. Перспективними напрямками розвитку соціальної допомоги обдарованим студентам в Україні є створення державної системи добору і навчання талановитої молоді, розроблення і запровадження механізмів її державної підтримки. Підкреслимо необхідність удосконалення і розвитку вітчизняних традицій з пошуку, підтримки і розвитку обдарованих дітей та

молоді; сприяння їх залученню до участі у всеукраїнських і міжнародних олімпіадах, конкурсах, турнірах тощо. Забезпечення умов для рівноправного доступу до освіти дітей і молоді з особливими потребами за рахунок забезпечення варіативності здобуття базової освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей. З цією метою передбачено створення цілісної багаторівневої системи закладів різних типів та форм власності, які спрямовані на розвиток здібностей, талантів та обдарувань дітей та молоді, а також індивідуалізацію навчання обдарованої учнівської та студентської молоді. Залучення кращих інтелектуальних та духовних сил суспільства в освітню сферу. При цьому визнається, що у системі освіти повільно впроваджуються багатоваріантні моделі і програми здобуття соціальної сфери, не забезпечується диференційована підготовка для роботи з обдарованими дітьми у навчальних закладах нового типу.

7. Науково обґрунтований шлях заснований на відносно новій професійній діяльності соціальних працівників, які працюють з обдарованими та здібними студентами, які пропонують насамперед вивчення закономірностей, які впливають на об'єкти і процеси в даній сфері. На базі таких закономірностей має здійснюватися кероване освоєння нової діяльності, особливо викладачами вищої школи, які не мають фахової педагогічної освіти, що характерне для економічного університету. Організація соціальної допомоги у ЗВО обдарованим студентам може бути успішною тільки при використанні можливостей освітньо-виховного довкілля установи. У такій продуктивній освітньому середовищі перевага віддається суб'єкт-суб'єктній схемі взаємодії в діаді «середовище – студент». В цьому випадку студент не тільки приймає цінності та принципи середовища, але і проявляє активну позицію в їх перетворенні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксенова Э. А. Инновационные подходы к обучению одаренных детей за рубежом. ИНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛ «ЭЙДОС». 200770115-9.htm.
2. Андреев, В.И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. 2-е изд. Казань: Центр инновационных технологий, 2000.
3. Андреева Г. М. Психология социального познания: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Аспект Пресс, 2000. 288 с.
4. Андреева Е. Б. Социально-психологические факторы восприятия нормативных ситуаций учащимися колледжей: автореф. дис. на соискание учен. степ. канд. психол. наук : 19.00.05 «Социальная психология». Москва, 2011. 20 с.
5. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: Монографія. Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2005. 456 с. Бібліогр.: с. 431-456.
6. Антонова О.Є. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах. Автореф. дис... д.п.н. : 13.00.01. Київ, 2008. 42 с.
7. Антонова О.Є. Теоретичні підходи до створення моделі педагогічної обдарованості // Професійно-педагогічна освіта: сучасні концептуальні моделі та тенденції розвитку: Монографія / Авт. кол. О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, С.С. Вітвицька та ін. / За заг. ред. проф. О.А. Дубасенюк. Житомир: Житомирський держ. ун-т, 2006. 300 с.
8. Антонова О.Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 460 с.
9. Бахур, Н. Дети индиго: в плену мифов (книга Е. Бейнарович «Под знаком индиго») / Н. Бахур . Минская школа, сегодня. 2011. апрель. С. 62 64.

10. Березина, В.Г. Детство творческой личности. Санкт-Петербург, 1994. 322 с.
11. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
12. Богоявленская, Д. Б. Одаренность: природа и диагностика. Москва : АНО «ЦНПРО», 2013. 208 с.
13. Брушлинский, А.В. Продуктивное мышление и проблемное обучение. Москва, 1983. 248 с.
14. Воробьев Н.Е., Бабашев А.Э. Школьное образование в США и Западной Европе. Луганск, 2004. 266 с.
15. Гладилина, П.П. Педагогическая технология развития творческой одаренности молодежи в высшей школе. Педагогическое образование и наука. 2009. № 5. С. 43 47.
16. Давыдов, В.В. Проблема развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. Москва, 1986. 240 с.
17. Даль В. И. Толковый словарь живого великого русского языка: В 4т. / Под ред. И. А. Бодуэна де Куртенэ. Москва, 1994. 889 с.
18. Дополнительное образование детей в условиях нового законодательства. Москва : УЦ «Перспектива», 2012. 84 с.
19. Индивидуально-типологический подход в образовательном и воспитательном пространстве учреждения образования: моногр. / В.П. Тарантей [и др.]; под общ. ред. В.П. Тарантея. Гродно: ГрГУ, 2010. 157 с.
20. Кодекс Республики Беларусь об образовании: принят Палатой представителей 2 декабря 2010 г.; одобрен Советом Республики 22 декабря 2010 г. Минск: Национальный центр правовой информации РБ, 2011. 399 с.
21. Кондаленко, Л.К. Психологическое здоровье и творческая одаренность: метод. рекоменд. Минск, 1996. 33 с.

22. Лук'янчук Н. В. Фасилітативний супровід розвитку комунікативної обдарованості в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н. В. Лук'янчук. Київ, 2015. 250 с.
23. Лукина Н. А. Специфика межличностных отношений в процессе общения в Интернет-среде. Личность и группа в условиях социальных изменений. 2009. Т. 5 «Психология человека в современном мире». С. 280–284.
24. Лушин П. В. Экологическая помощь личности в переходной период: экофасилитация : монография. Кикв, 2017. 296 с. (Серия: «Живая книга»).
25. Матецкий, Н.В. Эвристические задания. 7 -9 классы: пособие для учителей учреждений, обеспечивающих получение общего среднего образования с русским языком обучения с 12-летним сроком обучения. Мозырь: «Белый ветер», 2006. 59 с.
26. Маслов, И.С. Эвристический подход к организации творческой деятельности. Физика: проблемы выкладання. 2006. № 3. С. 31-38.
27. Мейлах М. Б. Заметки об изобразительной детали. Размышления у экрана. Ленинград, 2017. 122 с.
28. Мендель, Б.Р. Организационно-педагогические условия использования интеллектуальной игры как средства развития профессионально-значимых качеств студентов. Педагогические технологии. 2007. № 2. С. 65 79.
29. Монкс Ф., Ипенбург И. Одаренные дети. Москва: Когито-Центр, 2014. 132 с.
30. Москаленко В. В. Соціальна психологія : підручник. Київ : Центр навч. літ-ри, 2008. 688 с .
31. Николаева И. А. Индивидуальная ситуация развития. Известия академии педагогичних и социальных наук. 2002, вып. 6. С. 208–215.
32. Новак, Н.Г. Межличностные отношения одаренных школьников. Адукацыя и выхаванне . 2017. № 11. С. 26 30.

33. Об образовании в Республике Беларусь и странах СНГ. Адукацыя и выхаванне . 2012. № 37, 2/844.
34. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України / С. О. Терепищій, О. Є. Антонова, Р. А. Науменко та ін. Київ : Союз обдарованої молоді, 2008. 156 с.
35. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України. Київ : Союз обдарованої молоді, 2017. 188 с.
36. Одаренные дети : пер. с англ. / под общ. ред. Г. В. Бурменской и В. М. Слуцкого; предисл. В. М. Слуцкого. Москва : Прогресс, 1991. 376 с.
37. Основи теорії та методології соціальної роботи. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Одеса : ВМВ, 2011. 389 с.
38. Пак Л. Г. Проблемы и риски развития профессиональной компетентности социального работника: материалы XXXVI междунар. науч.-практ. конф. «Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии». Новосибирск, 2014. № 1(36). С. 90-97.
39. Покровская, С.Г. Ранняя профессиональная направленность одаренных учащихся . Адукацыя и выхаванне . 2016. № 11. С. 9-14.
40. Психологический словарь / под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд. доп. Москва : Политиздат. 494 с.
41. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. Москва, 1996. С. 7.
42. Роджерс К. Клиенто-центрированная терапия [Текст] : пер. с англ. / К. Роджерс. Москва : Рефл-бук. Киев : Ваклер, 1997. 320 с.
43. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Электронный ресурс] / С. Л. Рубинштейн ; составители, авторы комментариев и послесловия А. В. Брушлинский, К. А. Абульханова-Славская. Санкт-Петербург : Питер, 2000.

44. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий [Текст] : в 2-х т. / Г. К. Селевко. Москва : НИИ школьных технологий, 2006. 816 с. (Серия: «Энциклопедия образовательных технологий»).
45. Сидорина Н. А. Социально-педагогическое сопровождение развития одаренности подростков во временном детском объединении . Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. 2015. № 10. С. 60–61.
46. Система работы образовательного учреждения с одаренными детьми / авт.-сост. Н. И. Панютина и др.. 2-е изд., стер. Волгоград : Учитель, 2018. 204 с.
47. Слободчиков, В.Н. Основы педагогической антропологии. Психология человека: введение в психологию объективности Москва : Школа-Пресс, 1995. 384 с.
48. Словарь по социальной педагогике: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / авт. сост. М. В. Мардахаев. Москва, 2012. 368 с.
49. Тарантей В.П. Ив каждом искру Божью разглядеть. Беларуская думка. 2015. № 2. С. 103-112.
50. Теплов, Б.М. Избранные труды. В 2-х томах. Том 1. Москва : Педагогика, 1985. 328 с.
51. Теплов, Б.М. Избранные труды. В 2-х томах. Том 2. Москва : Педагогика, 1985. 360 с.
52. ТехноОбраз 2017: Технологии непрерывного образования и саморазвития одаренных учащихся и студентов: тезисы докл. VI междунар. науч.-практ. конф. Гродно, 5 6 апреля 2017 г. / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: В.П. Тарантей (отв. ред.) [и др.]. Гродно: ГрГУ, 2017. 322 с.
53. ТехноОбраз 2018: Роль и место образовательной среды в непрерывном развитии и саморазвитии личности обучающихся: матер. VIII междунар. науч.-практ. конф. (Гродно, 17 18 марта 2018 г.) В 4 ч. / ГрГУ им. Я. Купалы; редкол.: В.П. Тарантей (гл. ред.), Р.И. Таран (зам. гл. ред.) [и др.]. Гродно: ГрГУ, 2018. 411 с.

54. Титовец, Т.Е. Организация обучения одаренной личности за рубежом / Т.Е. Титовец . Адукацыя і выхаванне . 2017. № 8. С. 67-74.
55. Тищенко Е.Г. Практика выявления одаренных учащихся в школах США . Педагогика и народное образование за рубежом: НИИТиИП, вып. 2 (170), 1992.
56. Тищенко Е.Г. Развитие системного обучения одаренных учащихся в общеобразовательной школе США. Автореф. дис. канд. пед. наук. М., 1993. 32 с.
57. Учимся фасилитировать : метод. пособие для учителей школ, студентов пед. специал., преподавателей / П. В. Лушин, З. А. Ржевская, Е. Г. Данникова, Н. А. Колтко, О. А. Миненко. Кировоград, 2013. 52 с.
58. Хуторской, А.В. Развитие одаренности школьников: методика продуктивного обучения. Москва : Владос, 2018. 320 с.
59. Хьелл, Л. Теория личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. Теории личности. Санкт-Петербург : Питер, 2017. С. 317-319.
60. Щербинина О. С., Макарова Л. Ф. Социально-педагогическая поддержка одаренных детей в ДОУ. Актуальные вопросы современной педагогики: материалы III Междунар. науч. конф. (г. Уфа, март 2013 г.). Уфа: Лето, 2013. С. 78-81. URL <https://moluch.ru/conf/ped/archive/68/3596/> (дата обращения: 07.12.2019).
61. Юркевич В. С. Развивающий дискомфорт как принцип и метод в работе с одаренными детьми. URL: http://biblos.iod.gov.ua/docview.php?doc_id=22.
62. Renzulli J. S. The three-ring conception of giftedness : A developmental model for promoting creative productivity / In R. J. Sternberg & J. E. Davidson (Eds.), Conceptions of Giftedness, 2005. Pp. 246-279. New York : Cambridge University Press.